

Az erkölcs és a büntetőjog elméleti kérdései

Írta: Dr. Irk Ferenc,
az OKKRI csoportvezetője

I. Bevezető gondolatok

Hazánkban hosszabb ideje folynak kutatások, amelyeknek elsődleges célja a lakossági jogismeret, illetve a jogtudat szintjének megállapítása. Ezzel – többek között – nyomon követhető, hogy mennyire képes a lakosság többsége a hatalom elvárásainak eleget tenni. Az is megállapítható, hogy melyek azok a jogilag szabályozott életviszonyok, ahol a hatalmi és a lakossági vélemény a jogi szabályozás fontosságát, követendőségét illetően egybeesik, illetve épp ellenkezőleg: hol válik el a kettő egymástól.

A jelenlegi kutatássorozat – amelynek a *szakirodalmi összefoglaló* az első, bár elengedhetetlen állomása – ugyanezt a kérdést kívánja vizsgálni, de részben eltérő dimenzióban. Kiindulási alapként fogadjuk el azt, hogy a közvélemény és a jogi szabályozás kölcsönösen hatnak egymásra. Az állam hatalmi és igazgatási apparátusának mind valamely jogi elv vagy konkrét szabály megalkotásakor, mind annak alkalmazásakor figyelembe kell vennie ezen előírások kikényszeríthetőségét. Minél demokratikusabb egy állam vezetése, annál inkább tekintettel kell lennie a jogi előírások fogadtatására. Igaz ugyan az a megállapítás, hogy a szabálykövetés nem kell feltétlenül érzelmi azonosulással párosuljon. Azonban az sem tagadható, hogy amennyiben valamely előírás (tilalom vagy utasítás) szellemével a követésre kötelezettek többsége nem képes vagy nem akar azonosulni: a hatalom ha csak a kényszer erejével képes érvényt szerezni akarátának, meglehetősen nehezen kivívható és kétes értékű sikert mondhat magáénak.

A hatalom álláspontja a jogi előírásokban visszatükröződik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy benne a társadalmat irányító réte-

gek, osztályok moralitása tetten érhető. Ezt a morált – mivel jogszabályokban ölt testet – jogi morálnak nevezhetjük. Ezt látszik célszerűnek szembesíteni a közmorállal.

Megkérdendő, hogy mi köze a morálnak a *jogalkotáshoz*, a *jogkövetéshez*. Röviden annyi, hogy – amennyiben elfogadjuk az emberi tettet, mint szükségletkielégítést, problémamegoldást, akkor – a szükséglet és a tett közé számos elem épül be. Ezek közé tartozik többek között az érdek, a kultúra, a motívum, és – ami a most tárgyalt téma szempontjából a legfontosabb – a norma alapját képező erkölcs. Normakövetés tehát aligha képzelhető el erkölcsi háttérbázis nélkül – akár uralmi, akár közösségi szinten.

Napjainkban meglehetősen sok szó esik mind a túl-, mind adott esetekben az alulszabályozásról. A jog körében e két nemkívánatos szélsőség kiindulási alapja az, hogy az említett két rendszer nincs összhangban. Alaposabban vizsgálva a kérdést, nemcsak azt vehetjük észre, hogy a jog gyakran olyan területeket is szabályoz, amelyekre esetleg nem volna szükség, hanem azt is, hogy a szabályozott és a szabályozatlan területek között sincs összhang. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a társadalom szempontjából esetleg kevésbé fontos területeket szabályoz, kevésbé fontos érdekeket véd. A nagy közösség oldaláról nézve viszont a normák halmozát: a szabályozottaknál sokkal fontosabb területek, érdekek maradnak védtelenül.

Vizsgálódásunkat elsősorban a büntetőjogi szabályozásra kívánjuk összpontosítani. A kitekintés azonban elengedhetetlen ennél szélesebb körre is. Ebben a fázisban elsősorban arra keressük a választ, hogy *milyen kapcsolat van erkölcs és jog* (büntetőjog) *között*. Csak ennek ismeretében kísérelhető meg arra is válaszolni, hogy mi módon teremthető jobb összhang a közvélemény erkölcse (a közerkölcs) és a hatalom erkölcsisége (jogi erkölcs) között.

A tanulmány a továbbiakban elsősorban a témakörben feltalált szakirodalmat bocsátja közre, szükség esetén rövid értékelés kíséretében.

A morál és a jog közötti kapcsolat kutatása, elsősorban a kettő közötti eltérés vizsgálata nem újkeletű. Christian Thomasius (1655–1728) volt az első, aki a morál és a jog közötti különbséget

kutatta. Azóta a morál és a jog közötti viszony az etika és a jog-filozófia egyik központi témája. A megoldás azonban ma sincs közelebb, mint 200 évvel ezelőtt. Mind ez ideig sikertelenek maradtak azok a fáradozások, amelyek a morál és a jog közötti viszonyt a jog és a morál lényegének rendszeréből próbálta levezetni.¹ Ezt bizonyítja többek között az a megállapítás is, hogy máig sem dolgozta ki a büntetőjog tudománya a súlyosabb igazgatási szabályszegések büntetőjogi szankcionálásának egyes kritériumait, s nyitva maradt az a kérdés is, mi történjék a társadalmi együttélés normáiba ütköző, de a büntett súlyát el nem érő cselekményekkel.²

Hasznosnak látszik röviden megismerni azzal, hogy miként vélekedik a *polgári* és a *szocialista* országok néhány szakembere e kérdéstről.

A burzsoá elméletben két alapvető álláspont létezik a bűncselekmény és a morális deliktum közötti kapcsolatáról. Ezek egyike szerint ez a kapcsolat kétségtelenül biztos és objektív módon szükséges. E nézőpont szerint a bűncselekmény beleolvad a morális deliktumba, az a morális-normatív rendszer része, és ugyanazzal a tartalommal rendelkezik, mint a morális deliktum. E felfogás bizonyos hívei szerint a bűncselekmény mint deliktum, lényegében csak az erkölcsösség minimumát jelenti. E nézőpont híveinek másik csoportja a bűncselekmény értelmét és tartalmát teljesen egybeveti a morális deliktum értelmével és tartalmával: bűncselekmény alatt nem a szociális erkölcsösség minimumát érti, csak annak egy részét, de az a morális totalitást konkrét történetileg kikristályosodott formában foglalja magában. Más burzsoá irányzat szerint a bűncselekmény és a morális deliktum közötti kapcsolat objektív módon nem adott, így ezért nem is elkerülhetetlen és vitathatatlan. Ez a nézőpont hivatkozik a történelmi és jelenlegi tapasztalatra, amely azt mutatja, hogy egyrészt léteznek olyan

¹ Geiger, T.: Über Moral und Recht. Streitgespräch mit Uppsala. Duncker und Humblot, Berlin, 1979. 169. old.

² Bittó, M.: Tanulmányok a közigazgatási büntetőjog és büntetőbíráskodás köréből. Kézirat. Budapest, 1984. 144-145. old.

bűncselekmények, amelyek nem mindig erkölcsstelenek, illetve nem kell, hogy erkölcsstelenek is legyenek, másrészt pedig vannak olyan bűncselekmények is, amelyek erkölcsi értelemben teljesen indifferensek. Itt elsősorban azokról a gondatlan bűncselekményekről kell beszélni, amelyekről a legszélesebb társadalmi rétegekben sem gondolják, hogy olyan cselekmények, amelyek sértik az erkölcsi normákat. (Hogy ez utóbbi vélemény kellően megalapozott-e: később még érinteni fogjuk.) E nézőpont képviselői azt is hangoztatják, hogy a politikai bűnvád alá helyezések nem az erkölcs területén jönnek létre a társadalmi magatartás meghatározott fajtái erkölcsi értékelésének eredményeként, hanem a meglévő politikai összeütközések és harcok kifejezéseiként jelentkeznek. Minthogy a politikai értékelések és a bíróságok történelmileg nem állandóak, azok nem szembesülnek azokkal az erkölcsi értékekkel, amelyek történelmileg sokkal tartósabb jellegűek.³

Mihajlowski véleménye szerint a burzsoá tudomány nem fedte fel a kapcsolat igazi jellegét a bűncselekmény és a morális deliktum között. Ez – szerinte – érthető is. Miután hatalomra jutott, a burzsoázia önmagát nyilvánította az egész társadalom képviselőjének, saját jogát és saját erkölcsét pedig úgy hirdette, mint általános emberi javakat. Ezzel a burzsoázia lényegében arra törekedett, hogy a morális deliktumnak egy osztályfeletti koncepcióját erőltesse, amit összevet a bűncselekmény osztályon kívüli társadalmi lényegével.

A burzsoáziának az erkölcsről vallott osztályfeletti elméletével kapcsolatban azonban Engels rámutatott arra, hogy a mai társadalomban minden osztálynak megvan a maga külön erkölcsé, ami úgy jön létre, hogy az emberek tudva vagy tudatlanul végső soron saját erkölcsi szemléletüket azokból a gyakorlati kapcsolatokból „merítik”, amelyeken osztályhelyzetük alapul. Ezért érthető, hogy egy és ugyanazon eljárás a kapitalista társadalom körülményei között különböző módon kerül értékelésre a burzsoá és a proletár erkölcs nézőpontjából. Ilyen a tényleges kapcsolat a jogi és az

³ *Mihajlowski, A.: O odnosu krivicnog dela i moralnog delikta. Arhiv za Pravne i Društvene Nauke 40 (1) 1984. 31–46. old.*

erkölcsi normák között, de ugyanilyen a bűncselekmény és a morális deliktum között.⁴

Az erkölcs és a jog kapcsolatával a létező *szocializmus* körülményei között még nem sokan és viszonylag keveset foglalkoztak. Olykor kísért az elmúlt időszakban más területeken is észlelhető messianisztikus szemlélet. Ilyennek tekinthető az a vélemény is, amely szerint az a relativ elkülönülés, amely a történelem során a jog és az erkölcs között végbement, a szocialista társadalom létrejöttével már nemcsak átlépte a legnagyobb távolsági vonalat, hanem a jog a társadalmi erkölcs irányába fejlődik. A jognak és az erkölcsnek ez a közeledése olyan perspektívát nyit meg, amelyben a fejlődés magasabb fokán a társadalomellenes egyet jelent az erkölcsellenessé, s a társadalom önkéntes normái érvényesülnek.⁵

Fontos viszont az a megállapítás, amely szerint a bűncselekmény és a morális deliktum gazdasági alapja a szocialista társadalom körülményei között egységes. A szocializmusban a bűnvádi és erkölcsi vád alá helyezés nevelő feladatainak egységét sok esetben azok halmazának azonossága határozza meg: erkölcsi normák, amelyek tiszteletben tartását kényszerítő erővel az állam biztosítja, erkölcsi normákból jogi normákká alakulnak át, elveszítve erkölcsi tartalmukat. A marxista teoretikusok között találunk olyan szerzőket is, akik a korabeli ideológiából kiindulva leegyszerűsítik a kapcsolatot a bűncselekmény és a morális deliktum között, abból kiindulva, hogy nálunk a jog és az erkölcs között semiféle konfliktus nincs és nem lehet.⁶

Napjainkra viszont inkább az a vita a jellemző, amely arról szól, hogy vannak-e morálisan indifferens bűncselekmények. A szovjet jogirodalomban uralkodó az a felfogás, hogy valamennyi bűncselekmény erkölcsellenes cselekmény, mégpedig azért, mert

⁴ Mihajlowski, A.: i. m. 1984.

⁵ Bodgál, Z.: A szocialista büntetőjog és erkölcs viszonyáról. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Universitatis. Tomus IV. Fasciculus 1. 1963. 165–180. old.

⁶ Matvejev, G. K.: Tina v szovjetszkom grazsdanszkom prave. Kijev. 1955. 196. old. Idézi Mihajlowski, A.: i. m. 1984.

sérti a fennálló jogrendet. A jogrend szoros kapcsolatban van a morállal, mivel a társadalom javát szolgálja, s épp ezért a jogi előírások (így a büntetőjogi előírásoké is) minden állampolgár morális kötelessége.⁷ Ez a megállapítás viszont korántsem szocialista specialitás. Hasonló álláspont található – bár teljesen más ideológiai alapállásból kiindulva – a francia jogirodalomban is.⁸ Ebben a felfogásban azonban nem tekinthető valamennyi bűncselekmény (pl. nem számítanak ilyeneknek a gazdaság vagy a pénzügyi élet körébe sorolható büntetendő tettek) morálellesnek. (A kérdés részletezésére később még visszatérek.)

A szocialista bűnvádi és a szocialista erkölcsi inkrimináció szoros, szervezetenként közös kapcsolata és egysége nem jelenti azonoságukat – hangsúlyozza Mihajlovski. Az alapvető elvi különbség szerinte abban áll, hogy a bűnvádi inkriminációkat állami szervek állapítják meg és szankcionálják, míg a morális inkriminációk a szocialista erkölcsi értékek tömeges módjának keretei között alakulnak ki és azokat a társadalmi közvélemény szankcionálja.

Ezért a morális deliktum szocialista körülmények között két alapvető formát ölt: az esetek egy csoportjában az megegyezik a bűncselekménnyel – ez akkor történik, amikor egy magatartást egyidejűleg szankcionálnak büntetőjogi, illetve morális felelősségre vonással. Más esetekben a morális deliktum kilép a büntetőjog működési szférájából – erre akkor kerül sor, amikor egy adott magatartást csak erkölcsi normák alapján szankcionálnak.

Nagy általánosságban mondva, a szocialista társadalom körülményei között a bűncselekmény dialektikus kapcsolatban van a morális deliktummal. A morális deliktum, mint magasabb normatíva-rendszer kategóriája, állandó befolyást gyakorol a bűncselekményre, amely egy alacsonyabb normatíva-rendszerhez tartozik. Azonban, amint Legradic megjegyzi, „a jogot az erkölcs határozza

⁷ Jarijevát, Kuznyecovát és Karpecet idézi Wasek, A.: *Zur Problematik der Beziehung zwischen Strafrecht und Moral. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaften* Bd. 99 (1987) M. 2. 288–305. old.

⁸ Bouzat-t idézi Wasek, A.: i. m. 1987.

za meg, de ha egyszer létrejött, visszahat az erkölcsi tudatra”.⁹ Az előzőekre tekintettel mint történelmietlent, el kell vetni az olyan nézetet, mint amilyen például Zlataric-é, aki a büntetőjognak és az erkölcsnek nálunk levő kapcsolatáról szólva kijelenti, hogy „a Büntető Törvénykönyvből az inkriminációkat teljesen össze kellene illeszteni a meglévő társadalmi erkölccsel és a Büntető Törvénykönyvet meg kellene tisztítani azoktól az inkriminációktól, amelyeknek nincs kapcsolatuk az erkölccsel”.¹⁰

Úgy vélem elfogadható – összegezés helyett is – az az álláspont, amely szerint az erkölcs és a jogi szabályozás dialektikus kölcsönhatásban van egymással. A szocializmusban kialakul az erkölcs és a jog egységes, azonos típusú osztálytartalma. A társadalmi viszonyok nagy részét egyidejűleg szabályozzák mind jogi, mind erkölcsi normák. Az erkölcs gyakran ösztönzi új jogi törvények bevezetését, a jog tökéletesítését. Az erkölcs azonban a szocialista társadalomban sem esik egybe teljesen a joggal. Amit az erkölcs elítél, azt nem feltétlenül bünteti a jog.¹¹ Nagyon fontos azonban ehhez két megjegyzést még hozzáfűzni. Először: az erkölcs és a jog közeledése igen hosszú folyamat, amely a legkedvezőbb esetben is csak tendenciaszerűen érvényesül. Másodsor: ez a folyamat – eltérő jellegzetességekkel – valamennyi fejlődő, demokratikus társadalomra jellemző, sőt a kapcsolat szorossága épenséggel a demokrácia fokmérője lehet.

II. Az erkölcs és a jog viszonya

Ebben a fejezetben három témakör kapcsán kerül összesítésre a szakirodalom álláspontja. Ezek a következők: az egyéni és a közerkölcs viszonya; az érték-norma-jog összefüggései; valamint az etika és a jog szabályozórendszere közötti hasonlóságok és eltérések.

⁹ Legradic, R.: Sociologija prava. Beograd, 1974.

¹⁰ Zlataric, B.: Krivicno pravo I. kötet. Zagreb, 1970. 26. old. Idézi Mihajlovski, A.: i. m. 1984.

¹¹ Marxista etika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 98. old.

1. Egyéni erkölcs – közerkölcs

Bevezetésként szükségesnek látszik a figyelmet felhívni arra, hogy egyéni erkölcs és közerkölcs nem létezik egymás nélkül, sőt egymást feltételezik. Ezt *Geiger* igen tömören úgy fogalmazza meg, hogy az ember szociális interdependenciájának nyomása alatt cselekszik morális felfogásával, célszerűségi felismeréseivel vagy más lehetséges szempontokkal szemben.¹²

Ez a felismerés a múltban korántsem volt általánosan (és főként nyilvánosan) elismert. Heller Ágnes szerint *Mandeville* mondja először szemébe a születő polgári világnak, hogy ne prédikáljon erényt. Mert vajon miért bűnösebb az a vagyon, melyet a prostituáltakból vagy a gin eladásából nyertek, mint az, amelyet „csak” a munkásság munkájából halmoztak fel, vagy amelyet Indiában raboltak? Egy pénzfétisre alapozott világban vagyont csak tisztességtelenül, csak „bűnökkel” lehet felhalmozni. Ha tehát akarjuk a vagyont, akkor legalábbis tudomásul kell vennünk, hogy rossz emberi motívumok gyarapítják. Ha az emberekből kivesszük a rossz affektusok (és ezt bizonyítja a „megjavult gazemberek” parabolája), akkor az ország elszegényedne.¹³

Az elmúlt század második felében azonban már általánosan elismert volt nemcsak a társadalom és az egyén, de az állam és az egyén közötti kapcsolat is, ezen túlmenően a befolyásolás fő iránya úgyszintén. *Jellinek* hangsúlyozza: az állam kettős módon tud az egyénre hatást gyakorolni. Be tud avatkozni az egyén jellemképzésébe azáltal, hogy állampolgáraiban erős szociális érzületet kelt fel; és amennyiben ez hatalmában áll, olyan motívumokat tud háttérbe szorítani, amelyek a bűn elkövetésére ösztönöznek.¹⁴

A társadalmi fejlődést ösztönző egyéni morális alapkövetel-

¹² *Geiger*, T.: i. m. 1979. 202–203. old.

¹³ *Heller*, Á.: *Portrévázlatok az etika történetéből*. Gondolat. Budapest, 1976. 76. old.

¹⁴ *Jellinek*, G.: *Die socioethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. Hölder, Wien, 1878. 86. old.

ményt – vélhetőleg máig tartó érvénnyel – ugyancsak *Jellinek* munkásságából már ismerhetjük. Megfogalmazása szerint az a forma, amelyben szociáletikai nézőpontból mindenfajta etikai kötelezettséget meg lehet határozni, a következő: ha te akard a társadalmat és annak fejlődését, akkor úgy kell cselekedned, hogy cselekvési módod hozzájáruljon a társadalom fenntartásához.¹⁵ Már az előadottakra tekintettel is elfogadható az az állásfoglalás, amely szerint az etikai és általában az emberi magatartást akarati jelleggel irányító normák, tehát az erkölcs, a szokás és a jog társadalmi kötöttsége nyilvánvaló.¹⁶

Bár a későbbiek során az erkölcs és a jog kapcsolatáról még bővebben esik szó, helyénvalónak látszik már ehelyütt idézni *Selznicket*, aki jól mutat rá az egyén és a környezet kölcsönös determinációjának fő irányára. Szerinte az erkölcsös viselkedés főleg az ezt tápláló és fenntartó környezetben található, azaz, ahol az effajta viselkedésnek értelme van az egyén számára ama valószínűségi problémák fényében, amelyekkel szemben áll. A jogintézmények építésének az ilyen környezet megtervezése a fő feladata.¹⁷ Fontos azonban arra is rámutatni, hogy a társadalmi „morális törvény” nem azonos az egyéni „morális törvénnyel”.¹⁸

Már századunk első felében történtek kísérletek arra, hogy csoportba gyűjtsék az egyéni és társadalomerkölcsi kötelelességeket, s ezen keresztül is bemutassák a kettő közötti (olykor igen lényegbe vágó) eltéréseket. Így például *Varga* szerint a legfontosabb egyéni erkölcsi kötelelességek (amelyet ő az egyéni élet etikájának nevez) a következők: az élet (hosszú és tartalmas) fenntartása; tevékenység és pihenés; táplálkozás; ruházat és lakás; testedzés, művelő-

¹⁵ *Jellinek*, G.: i. m. 1878. 20. old.

¹⁶ *Kulcsár*, K.: A jogszociológia alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1976. 158. old.

¹⁷ *Selznick*, Ph.: Jogszociológia. In: *Sajó*, A.: Jog és szociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979. 65–81. old.

¹⁸ *Mingle*, J. O.–*Reagan*, L. E.: Legal responsibility versus moral responsibility: the engineer's dilemma. *Jurimetrics Journal*, Winter, 1983. 113–155. old.

dés és szórakozás. A legfontosabb társadalomerkölcsi kötelessége. (a társas élet etikája): az élet erkölcsi, a testi-lelki épség oltalma az erkölcsi integritás védelme, a mozgási és helyváltoztatási szabadság védelme, a természeti javak el-, ki- és felhasználásának szabadsága, a szellemi tulajdon védelme, a gondolatközlés (szólás sajtó) szabadsága, a társadalmi kapcsolatok és kötelékek védelme.¹⁹

Geiger két, igen lényeges dologra hívja fel a figyelmet. Egyrészt a morális értékekben meglehetősen egység uralkodik. Másrészt amíg az egyes társadalmi csoportokon belül jelentős az egység, addig a csoportok között nagyok a szakadékok. Ennek az az igazi oka, hogy az emberek nem fogják fel túl tragikusan a modern emberek morális restségét. Emiatt nem ütközik nehézségbe olyan normák szerint élni, amelyek csak a mi visszaszorítottan reagáló tudatunkkal állnak szemben, és tekintetbe veszünk olyanokat, amelyek morális felfogásunkkal szemben álló tanácsokat adnak, s így félig pszichopatákként viselkedünk.

A napjainkban sokat emlegetett értékzavarra, sőt értékvesztésre *Geiger* figyelemre méltó magyarázattal szolgál. Szerinte az emberek nem nélkülözik a morális megfontolásokat, hiszen értékelnek és állást foglalnak. Azt azonban elutasítják, hogy értékeiket a gyakorlatban is kötelező erejűnek tekintsék. Ha én magamat erkölcsileg autonómnak érzem, és a szomszédaimat is ilyeneknek ismerem el, és értékeimnek érvényességét csak a magam, realizálhatóságát csupán saját legintimebb életterületemen ismerem el: az erkölcsi értéket, annak gyakorlati jelentőségét önmagam számára is elvesztem. Az erkölcsi szubjektivizmus értékemet a másokkal való együttélés során megvalósíthatatlanná teszi, így a nem alkalmazott meggyőződés üres szóvá válik, s az erkölcs szétzúzása elkerülhetetlennek látszik.²⁰

Napjainkban egyes körökben divatos azt hangoztatni, hogy az erkölcsi alapelvek szabályozó szerepére kisebb szükség van, mint

¹⁹ *Varga, K.*: A bűn vallási, erkölcsi és jogi szemlélete. Budapest, 1928, 64–115. old.

²⁰ *Geiger, T.*: i. m. 1979. 66–67. old.

korábban. Lyons szerint a morális elemek fontosságát tagadók nem veszik figyelembe a következőket:

1. A morális ítélet ugyanazoknak a logikai korlátoknak és műveleteknek a szubjektuma, amelyek az egyéb ítéleteket szabályozzák. Ez ellentétben áll az etikai nihilizmussal, amely úgy véli, hogy a morális ítéletek teljes mértékben kívül vannak az ész birodalmán, és nem a logikai elvek szabályozzák.

2. A morális ítélkezés más szinteken működik, mint az általános elvek és specifikus ítélkezések. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen a morális ítéletek körén belül ténykedünk. Vannak olyan morális ítéletek, amelyek tekintetbe vesznek empirikus szempontokat, általánosabban: morális attitűdjeink nem izolálhatók, hanem azoknak az elképzeléseknek a rendszeres gyűjteményébe tartoznak, amelyek a körülöttünk levő világról, az emberi természetéről és a döntések következményeiről kialakított nézeteket tartalmaznak.

3. Számos morális nézetkülönbség nem az elvek eltérőségének visszatükröződése, hanem sokkal inkább ténykérdésekben folyó vita. Sajnálatos módon erre jó példa, amikor a háború vagy a béke kérdésében döntenek a kormányok. A történelem bebizonyította, hogy a kormányok gyakran meghamisítják vagy figyelmen kívül hagyják a tényeket, amikor jogosnak tüntetnek fel olyan katonai akciót, amelyet végre akarnak hajtani. A releváns tények még sokkal inkább ellentmondásosak lehetnek, mint a morális ítéletek.

4. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy amíg az öröm önmagában morálisan irreleváns, ennek ellentettje: a fájdalom korántsem az. Éppígy az a tett sem, ami az egyik embernek örömet, a másoknak pedig fájdalmat okoz. Ebből pedig az következik, hogy morális tudásunk éppúgy, mint egyéb természetű tudásunk attól függ, hogyan illik bele abba a nézetrendszerünkbe, amelyet a korábbi tapasztalatok határoznak meg. Ez jelenti a standardot életünk hátralevő részére.²¹

Az előzőekben felvázoltakból egyenesen következik az a felfo-

²¹ Lyons, D.: *Ethics and the rule of law*. Cambridge Univ. Press. Cambridge-London-New York, 1984. 34-35. old.

gás, amely szerint a morális és a politikai kérdések mérlegelése elengedhetetlen valamennyi kompetens személy számára. A morális mérlegelés, mint tudományos gyakorlat minden elvi kérdés előtt nyitott. A politikai pozíciók igazságossá tétele esetén azok mindenki számára elérhetők. Aki a politikai moralitás naturalisztikus és közvéleményi koncepcióját elutasítja, az a kölcsönös kapcsolatok vonatkozásában a morális mérlegelést utasítja vissza, továbbá elutasítja azt a szemléletet, amely az egyik ember szükségletét a másik szükségletét tekintetbe véve próbálja megérteni és kielégíteni, azaz a kölcsönös alkalmazkodást. Ennek a szemléletnek az elutasítása tehát a demokrácia legfontosabb alapelveit tagadja.²²

2. Az érték, a norma és a jog viszonya

Előjáróban utalni kell arra, hogy az érték jellegénél fogva a társadalom tagjaitól a megvalósítását igényli, tehát követelményként, normaként hat. Ugyanakkor a társadalmi normák teljesítése értéket eredményez.²³

Ehelyütt szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy – miként erre *Király Tibor* rámutat – értékítéletből nem következik automatikusan norma. (Ezen a ponton válhat el az erkölcsi értékelés a jogitól.) A mi jogrendszerünkben semmilyen értékítélet nem implikálhat büntetőjogi normát, ehhez, mint az közismert, külön törvénykezési aktusra van szükség, vagyis az értékítéletből csak bonyolult társadalmi és jogi folyamatokban keletkezhet büntetőjogi norma.

A büntetőjog, a törvényhozás érték kiválasztást végez. A saját eszközeinek súlyát, használhatóságát egybeveti az értékekkel és racionálisan kell döntenie. A büntetőjog autonóm módon választja ki azon értékeket, amelyeket védelemre méltónak tart. Abban

²² Lyons, D.: i. m. 1984, 190–191. old.

²³ Hámori, V.: *Jogi és jogon kívüli normatív elemek a polgári ítélkezésben.* Jogtudományi Közlöny 1984/9. 486–497. old.

azonban biztosak lehetünk, hogy a védelem tárgyai között szerepelnek a nagy társadalmi értékek és, hogy ezek megismerését éppen a büntetőjogból meríthetjük.²⁴

A magam részéről kommentárként csupán azt kívánom ehhez az utóbbi megállapításhoz hozzáfűzni, hogy noha az állásfoglalás kétségkívül igaz, azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a büntetőjog a gyakorlatban korántsem képes valamenynyí „nagy társadalmi értéket” védeni. A büntetőjog – jelen körülményeink között – csak részben nyújt lehetőséget a valóban legfontosabb társadalmi értékek megismerésére, még inkább ezek rangsorolására.

Az erkölcs és a jog közötti különbség vizsgálata során figyelemre méltó *Varga* állásfoglalása, amely szerint az emberi erkölcs megelőzheti az altruizmus emberileg is elérhető eszményképének, a kölcsönös támogatás (jóság) követelményének felállításával, miközben az individuális etika az egyéni élet zsinórmértékéül a „honeste vivere” szavakban összegezhető parancsot szabja meg, amely pedig lényegében túlnyomólag merő negatívum.

A jog az ideálját képező társadalmi egyensúly, azaz rend és béke (igazság) elvének érvényesüléséhez – a magán- vagy polgári jogviszonyok s ügyletek szabályozása terén irányadóul tekinthető „*sum cuique tribuere*”, mint pozitív tartalmú parancs mellett – a büntetőjog közvetlen céljául szolgáló személy- és vagyónbiztonság érdekében csupán a „nemiden ledere” tilalom respektálását kívánja meg: azaz pusztán negatívumot, vagyis a mások személyes vagyona, erkölcsi és anyagi érdekei iránti közönyös, azok megsértésétől vagy veszélyeztetésétől tartózkodó viselkedést.²⁵

Az egyéni erkölcs-közkerölcs-jog kapcsolatának lényegét foglalja össze *Merton*, aki szerint már a moralitásnál is figyelembe kell venni, hogy az egyén nem elszigetelten, hanem a társadalom tagjaként él, gondolkodik, cselekszik. A társadalom többi tagjának a kifejezésre jutó állásfoglalása tehát feltétlenül befolyásolja

²⁴ *Kirdly, T.*: A büntetőjog és garanciák. Jogtudományi Közlöny 1981/5. 357–364. old.

²⁵ *Varga, K.*: i. m. 1928. 144–145. old.

az egyének tudattartalmát, és ebből alakul ki az osztársadalmi tudatot képező etikai normarendszer. Előbb esetenként, majd előre, „tervszerűen” ebből hozta létre az uralkodó osztály hatalmi szervei útján, kényszerítő erejével alátámasztva a jogot. Míg tehát – bizonyos fenntartásokkal – valóban azt mondhatjuk, hogy a moralitás az „egyes” fokán áll, az etika és a jog egymás közti vonatkozásában azt kell látnunk, hogy az „általános” jelleg nem a (érvényben levő) jogot illeti meg, hanem az etikumot, amely szintén történeti fejlődés eredménye ugyan, normái azonban nem tételen rendelkezésként jöttek létre, hanem kezdettől fogva meglehetősen általánosak voltak. Ez valóban bizonyos fokú határozatlanságot jelentett, de lehetővé tette az újabb körülményeknek megfelelő továbbfejlődést, ez pedig a munkamegosztásból credően és annak megfelelően csoportosult „szakmai erkölcsök” kialakulását is.²⁸

Geiger az erkölcsnek a jogalkotásban és a jogkövetésben együttesen betöltött szerepét hasonlítja össze. A jogalkotói tevékenységben részt vevő személyek életükben és tetteikben (egyebek mellett) morális vezérlő elveket követnek. Épp ezért jogalkotó tevékenységük során sem mellőzhetik a morális szempontokat. Ez kétféleképpen valósul meg:

1. A jogalkotó – azaz azok a személyek, akik a jogalkotói erőszak és jogosultság birtokosai csakúgy, mint azok a szaktanácsadók, akik az előbbieik szolgálatában állnak – kétséggel a saját osztályuk érdekében álló új jogszabályok hasznélvezői. Mint morális egyének azonban ezen kívül azt is megkérdézik önmaguktól: meddig tudom saját lelkiismeretem előtt egyéni előnyeimet szolgálni? A hatalmi taktika alapjául szolgáló hatalmi morál ezt a szempontot is magában foglalja.

2. A politikai személyiség társadalomformáló törekvése morális elképzeléseit legitimálja. Mint a hatalom birtokosának, megvan az a lehetősége, hogy a társadalmi valóságot saját morális (és egyéb) intézkedéseivel formálja.

²⁸ *Merlon, R. K.: Társadalomszemlélet és társadalmi struktúra. Budapest. 1980. 108., 155–157., 452–471. old. Idézi: Hámori, V.: i. m. 1984. 490. old.*

A jogalkotó morális elképzelése a jogalkotás mögött áll, részint mint hatalomkorlátozó, részint mint társadalomformáló erő. A törvényhozó lelkiismerete számára döntő, hogy milyen messzire hagyja magát jogalkotó tevékenysége során morális motívumok által vezetni. Az állampolgárnak a jogrendhez való viszonyában a jogalkotó morális motívumainak semmiféle jelentősége sincs, a jogrend vele szemben nem morális intézmény. Az egyén számára a jogszabályok ereje és érvényessége nem a jogalkotó morális nézeteinek függvénye, hanem ennek folyamánya, hogy az állami kényszereszköz, amely ennél fogva kötelező érvényű a polgárok számára.²⁷

Geiger meglehetősen pesszimista az erkölcsnek a jelen társadalmakban játszott, jogot formáló és a jognak morált alakító szerepével kapcsolatban. Úgy véli, hogy mai társadalmunkban a jognak már nincs mit kezdenie a morállal. A jog és a morál fejlődésük folyamán elértek egy olyan ponthoz, ahol útjaik elváltak. Ez akkor következett be, amikor a spiritualizálódás következtében a morál a „belső”, a jog pedig az intézményesülés folytán a „külső” rendszolgáltatába állt. A jog nem morális, hanem politikai jelenség, azaz társadalmi-uralmi formáció.

Geiger úgy véli, hogy kevésbé átgondolt az a felfogás, amely szerint a jogrend összeomlana, ha az emberek morális köteleltség-érzete nem támogatná. Majd így folytatja: A tudat autonómiájának elismerésével belátható, hogy mindegyik jogrendben vannak emberek, akiknek morális elvei néhány jogszabálytól eltérnek. Kellenek, hogy legyenek olyan emberek, akik a fennálló társadalmi viszonyokat morálisan nem ismerik el, és emiatt morálisan nem érzik magukat köteleseknek arra, hogy alkalmazkodjanak az uralkodó jogrendhez. Az emberek többsége racionális lény, és épp ezért közöttük kellenek, hogy legyenek olyanok, akikbe a szankcióval fenyegetett tabu semmiféle morális elkötelezettséget nem szuggerál. Az elméleti értéknihilizmus végül ahhoz kell vezessen, hogy vannak emberek, akik egészében véve nem a jó és a rossz

²⁷ Geiger, T.: i. m. 1979. 203–205. old.

illúziójának figyelembe vétele mellett cselekednek. Ilyen emberek esetében a jog a morálban semmiféle támaszra nem lel. A társadalom azonban a jogkövetésről nem mondhat le. A jogrend általános hatékonysága nem a belső kötelezettségen, mint mozgatórugón alapul, hanem nyilvánvalóan egy olyan motivumon nyugszik, ami mindenkinél hat – nevezetesen egy speciális jogi motivumra, a (végső esetben kényszer által garantált) társadalmi interdependenciára. Ez a motivum teljesen reális, és független az emberi érzékenységtől, gondolkodásmódoktól, értékektől és más hasonló tényezőktől. A morál és a jogkövetés különválásának legfőbb okát abban látja, hogy az állampolgárok morális értékei különbözőek, míg a jogrend egységes iránymutatást jelent mindenki számára. Épp ezért a jogkövetés az ember tudatában már nem mint morális követelmény jelenik meg, a konfliktus egy másik dimenzióban jelentkezik. A hivatalos jogi és az egyéni tudatban levő morál külön van választva. Egyik oldalon szerepel az állam hatalmi kényszere, a másikon az állampolgár morális felfogása. A kettő között óriási pszichológiai különbség áll fenn.

Példaként a következő lehetőséget hozza fel. Előadódhat, hogy „A” tudata adott szituációban „X” cselekvést követel, a törvény azonban a hivatalos jogi normál nevében „Y” magatartást ír elő. A szankció fenyegetése „A”-t „Y” tette kényszeríti. A társadalom elismeri „A” morális autonómiáját, azonban megakadályozza abban, hogy a saját maga autonómiája értelmében cselekedjék, mégpedig a morál nevében. Tehát a társadalom az egyént mint morális szubjektumot arra kényszeríti, hogy egy másik morált kövessen. A társadalom önmagában van ellentmondásban: az a morális érvényesség, amelyre a jogrend alapozva van, korlátozza a tudat autonómiáját, amit a társadalom általában elismer. „A” saját moralitásából kiindulva, kritizálja a törvény tartalmát és megállapítja, hogy a törvény által követelt „Y” magatartás ellentétes saját tudásával. Szemében a törvényes morállelens. Ami törvényes, az bizonyos esetekben jogellenes is lehet.²⁸

²⁸ Geiger, T.: i. m. 1979. 182–187. old.

Geiger szerint a fenyegetés nem a morális szemrehányás forrása, hanem csupán a hivatalos tilalomnak ad különleges nyomatékot. Néhány esetben a fenyegetés ahhoz vezet, hogy az egyén a szabályt betartja, azonban ez nyilvánvalóan nem jelent egyfajta kerülőutat a morális szemrehányás felé, hanem közvetlenül a félelem által fejt ki hatását. Amennyiben azonban a hatalomnak van morális tekintélye, nincs szüksége semmiféle büntetéssel fenyegetésre ahhoz, hogy morális szemrehányásához az átlagpolgár asszimilálódhasson.

Megfigyelhető az is, hogy a büntetéssel fenyegetés elrettentő hatása bizonytalan vagy gyenge. Nagy ellenállást váltott ki, hogy a párbajt Nyugat- és Közép-Európában, a vérbosszút Albániában kriminalizálják. Ma már ezek a régi rossz szokások végre eltűntek, azonban aligha amiatt, mert a büntetéssel fenyegetés bármiféle hatást gyakorolt volna a morálra. Ennél valószínűbb, hogy a megváltozott társadalmi viszonyok miatt ezek a szokások nem voltak tovább fenntarthatók, és ezért a büntetéssel fenyegetés nélkül is megszűntek volna létezni. A párbaj és a vérbosszú eseteiben a szankcióval fenyegetés morális szemrehányást már csak azért is nehezen tudott volna kiváltani, mert az a szokásokkal és a közmorál alapjául szolgáló értékekkel teljesen ellentétes volt.

Geiger szerint mai jogéletünkben az adócsalás, a szankcióval fenyegetés ellenére olyannyira elterjedt, hogy a nyugati világ országainak nemzeti jövedelmeiben legalább 15⁰/₀-os veszteséget okoz. Minden vámos tudja, hogy a háztartáshoz szükséges eszközök csempészése az izgalmas sportok egyik fajtája. A jövedelmekkel kapcsolatos kisebb mértékű csalásokat csaknem mindenki elköveti, akinek erre lehetősége van. Ezt a hatóságok is tudják, és mindaddig nem tesznek semmit, amíg bizonyos határokat az érintettek túl nem lépnek. Ezekben az esetekben a büntetéssel fenyegetés nemcsak sikertelen ahhoz, hogy morális gátlásokat építsen ki, hanem épp ellenkezőleg: hatékonyan leépítik azokat.

Mindezekből a példákból Geiger azt a következtetést vonja le, hogy a jogkövetésnek morális jelenségnek kell lennie. Ezt elrendő viszont az emberek túlnyomó többségében a törvények értékéről

való meggyőződésnek élnie kell. A büntetés önmagában alkalmatlan eszköz a morális szemrehányás kialakítására. A büntetés csak meglévő morális értékek elmélyítésére alkalmas. Épp ezért a jogrendnek azokra az esetekre kell korlátozódnia, ahol a közmorál a hivatalos felfogással megegyezik, vagy a jogi szabályozást indifferensen szemléli. A jogrend általános fenntartását tehát nem lehet a büntetéssel fenyegetés morális hatásától függővé tenni.²⁹

Ez a megállapítás egybecseng *Jellinek* száz évvel korábbi véleményével. Eszerint a bűnözéssel szemben a közerkölcs a legfőbb hatalom. Az erkölcsben kerül legtisztább formában kinyilvánításra valamely nép karaktere – annak összes jó és rossz oldalával együtt. Az egyes emberek erkölcsi viszonyai ebben nyilvánulnak meg, gyakran teljesen függetlenül a vallástól, az erkőlctől, és attól az uralomtól, amely valamennyiükre hatást gyakorol. Talán hatalmasabb, mint bármely más szociális erő. Minden társadalmi cselekvés az erkölcs ítélőszéke előtt kerül értékelésre. Különösen a modern társadalomban a becsület (más megfogalmazás szerint az önérzet) a személyiségnek annyira integráns részévé vált, hogy ennek sérelme sokszor fájdalmasabb, mint a tulajdon vagy akár az élet, az egészség elvesztése.³⁰ (Ehhez csupán egyetlen kérdést: vajon száz év múltán itt és most mekkora a becsület szabályozó ereje, vajon az ember által tudatosított értékrangsorban hol helyezkedik el?)

3. Az etika és a jog szabályozórendszere

E témakör keretében öt, egymáshoz szorosan kapcsolódó, mégis viszonylag önálló kérdéskörrel foglalkozunk. Először áttekintjük az etika és a jog közös jellemzőit. Ezt követően az etika és a jog eltérő vonásainak felvázolására kerül sor. Majd azok a nézetek kerülnek ismertetésre, amelyek a két terület különállóságát han-

²⁹ *Geiger, T.*: i. m. 1979. 178–182. old.

³⁰ *Jellinek, G.*: i. m. 1878. 83–84. old.

goztatják. A két utolsó részben előbb az etika és a jog viszonyát a jogalkotási folyamatban, majd a jogalkalmazásban tanulmányozzuk.

a) *Az etikai és a jogi normák közös jellemzői*

Elsőként célszerűnek látszik *Geiger* plasztikus álláspontját közreadni. Szerinte a morált és a jogot két, egymást keresztező körnek tekinthetjük. Bizonyos jogi szabályok morálisan közömbösek (mint pl. a technikai jellegű közlekedési szabályok; eljárási előírások stb.). Vannak ugyanakkor jogi szempontból irreleváns morális normák. A jogrend csak az emberek közötti viszonyokkal foglalkozik. E két terület között vannak az olyan tettek (mint pl. az emberölés és a lopás, az uzsoraság és az okirathamisítás, a gyűjtogató és a veszélyes ittasság, az erőszakos nemi közösülés és a hamis tanúzás), amelyek morálisan elítélendők és jogilag tiltottak. Ezekben az esetekben a jogrend a kényszer erejével támogatja az egyén morális motivációját. Bizonyos morális normák a társadalom számára olyannyira fontosak, hogy azokat a belső motiváció kielégítően nem biztosíthatja. Ezért a társadalom külső garanciákat kíván. Ezekben az esetekben a jog a moralitást a kényszer eszközeivel kívánja biztosítani.³¹

Huszár Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy mind a jogi, mind az erkölcsi normák feltétlen formában fejezik ki a különböző társadalmi integrációk követeléseit: e normák nem egyszerűen képzetek, amelyekhez „hasonul” az ember, hanem meghatározott magatartásokat írnak elő, illetve feltételeznek. Ugyanakkor nem egy meghatározott tevékenység „tárgyi eredményének előlegezései”, hanem bennük – *Makai Mária* megfogalmazását idézve – „e tárgyi tevékenységtől elvonatkoztatva az eredményt kialakító emberi magatartás általánosított tartalma tükröződik vissza”. A jogi és az erkölcsi norma közös jellemzője továbbá, hogy elvárásokat: előírásokat, követelményeket fogalmaz meg, hogy – *Hegel* szavai-

³¹ *Geiger*, T.: i. m. 1979, 171. old.

val – „léttel bírónak gondol valamit, ami még nem valóságos”. A jogi és az erkölcsi normákban nem megvalósult, hanem megvalósítandó magatartások összegeződnek elvont tipikusságukban. Közös szerkezeti jellegzetességük ily módon, hogy Sollen-t (Le-gyen-t) fogalmazznak meg.³²

Geiger lényegében hasonlóképp vélekedik, amikor azt mondja, hogy a morál és a jog a szokásszerű viselkedés rendszere. Azonban sem a morál, sem a jog lényegében nem található semmi olyasmi, ami a kettő közötti kapcsolatot meghatározná. Adott társadalomban a jogilag tiltott magatartásformák ezen társadalom bizonyos tagjai számára erkölcsstelenek is lehetnek, s épp ezért a jogszabályok rendszere az állampolgárok többségének erkölcsi szabályként is szolgálhat.³³

Lukács György egyértelműen látja, hogy a „merőben objektív jog” és a „merőben szubjektív moralitás” létrejötte egyaránt társadalmi szükségszerűség, antinomikus végletekké torzulásuk pedig hibás elméleti kiindulópont következménye. Álláspontja szerint a legalitás és a moralitás között az etikum közvetít. „Hiszen mind fogalmilag, mind történelmileg igazságtalan az az absztrakció, hogy egy jogi rendszer a nép erkölcsi nézeteitől teljesen függetlenül működhet.”³⁴

Az előadottakból logikusan következik *Lyons*nak az a megállapítása, hogy nem minden kötelezettség érvényesíthető bírói úton a jog eszközeivel, azonban a jog megalapozhat olyan jogokat és kötelezettségeket, amelyek morális kötőerővel rendelkeznek.³⁵

³² *Huszár, T.*: *Erkölc és társadalom*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1983. 352. old.

³³ *Geiger, T.*: i. m. 1979. 169. old.

³⁴ *Lukács, Gy.*: *Az esztétikum sajátossága*. II. kötet. Budapest, 1965. 197. old. Idézi *Varga, Cs.*: *A jog helye Lukács György világképében*. Magvető. Budapest, 1981.

³⁵ *Lyons, D.*: i. m. 1984. 152. old.

b) Az erkölcs és a jog közötti eltérések

Staud már a századelőn úgy vélte, hogy „a jognak nem az a létalapja és feladata, hogy értékeket állapítson meg; a jog fő céljának csak azt tekintheti, hogy a fennálló értékrendszernek megfelelő rendet biztosítson. Az értéktani kutatások végeredményeként jelentkező valamely értékrendszert, bárminő tökéletes volna is, a jog alapul nem vehetne mindaddig, amíg az általában el nem fogadhatnák, adott értékrendszerré ne válnék. Ebből következően tény, hogy a jog az erkölccsel nagyobb mértékű és állandó ellentétben nem állhat, mert különben ugyanaz a társadalom mindkettőt követni nem tudná, és így valamelyik a másik érvényét lerombolná.”³⁶

Mihajlovski a két terület közötti leglényegesebb eltérést abban látja, hogy míg a bűncselekménynek szigorúan meghatározott struktúrája van, addig a morális deliktumnak viszont nincs. Hozzáteszi, hogy az elkövető szubjektumát a középpontba helyezve a következő különbségek állapíthatók meg: Bűncselekményt kizárólag fizikai személy követhet el. Az erkölcsi-normatív rendszer keretén belül a cselekmény szubjektumának két típusa szerepel: fizikai személy, mint egyes, erkölcsi alany, és fizikai személyek csoportja, mint többé-kevésbé csoportos, szervezett, kollektív erkölcsi szubjektum.³⁷

A tartalmi eltéréseken túlmenően a két terület formai vonatkozásokban is különbözik. *Mihajlovski* szerint erkölcs és jog (büntetőjog) között formális szempontból a védelem tárgya tekintetében a különbséget a következő módon lehetne meghatározni: míg a bűncselekmény sérti azokat az intézményes büntetőjogi normákat, amelyeket a büntető törvény erősít meg, addig a morális deliktum támadja azokat az intézményen kívüli morális normákat, amelyek soha nem találhatók normatív aktusban. Míg a bűncselekménynek, mint az államilag-társadalmilag tiltott magatartási formának megvan a maga tárgya, amelyek alapvető értékek a meglévő tár-

³⁶ *Staud, M.*: Értékítéleteink jelentkezése a büntetőjogban. Wessely és Horváth, 1914. 7–10. old.

³⁷ *Mihajlovski, A.*: i. m. 1984. 31–46. old.

sadalmi-politikai rend érdekében, addig a morális deliktum, mint a tiltott magatartás sajátos formája, vonatkozik minden meglevő értékre az adott társadalmi-politikai rendszerben. Másik különbség a védelem tárgya tekintetében a bűncselekmény és a morális deliktum között abban jut kifejezésre, hogy amíg a bűncselekmény védelmének tárgyát csak azok a társadalmi viszonyok képezhetik, amelyek csak külső magatartással támadhatók meg, addig a morális deliktum, mint védelem tárgya, rendelkezhet olyan kapcsolatokkal is, amelyek sértik a szemléletet, eszméket és az emberi értékeket. További különbség a védelem tárgyával kapcsolatban a kétféle deliktum között abban áll, hogy a bűncselekmény mindig olyan társas kapcsolatokra, társas helyzetekre vonatkozik, amelyek konkrét normával szabályozottak. A morális deliktum itt is, ismét kimutatja a maga sajátosságát: egyidejűleg magába foglalja mind a társas helyzet konkrét morális szabályozását, mind pedig azt a társas helyzetet, amely csak absztrakt erkölcsi norma útján van szabályozva.³⁸

Keckeisen szerint (aki a nyugatnémet labeling-elmélet egyik képviselője) a morális és jogi normák és fogalmak az axiomaticus-deduktív szabályrendszerektől – mint pl. az aritmetika –, valamint a természettudományos mérési műveleteken alapuló koncepcióktól – mint pl. valamely test tömege – abban különböznek, hogy nem lehet specifikálni azokat a feltételeket, amelyek ezeknek a normáknak és fogalmaknak az alkalmazásához szükségesek és egyben elégségesek. Ez a normák alkalmazásának feltételeiből következik: mivel a társadalmi szituációk nem követik a mechanikus feltételösszefüggések mintáját, hanem alapvetően intencionálisan strukturáltak, a diszkurzív momentumok teljes mértékben nem törölhetőek el. Ez azt jelenti, hogy valamely szociális normának a megszegése alapvetően annak megtámadhatóságában és megalapozásában van. A „deviancia” bemutatása érvekkel és nem leírással történik. Az érvek – a vádolás és az igazolás állapotában – nem vagy nem alapvetően viszonyulnak azokhoz a tényekhez, nyers adatokhoz, amelyek a megállapított eltéréssel egybecsengenek, ha-

³⁸ *Mihajlovski, A.: i. m. 1984. 31–46. old.*

nem ezek szubjektív involváltságot, a bűnösnek nyilvánított felelősségét mutatják a tárgyhoz. A deviánssá váláshoz nem elég, hogy a környezet valamely társadalmi norma megszegése folytán megváltozzék. Implicite vagy explicite arról is döntení kell, hogy nem állnak-e fenn olyan körülmények, amelyek kivételt alapoznak meg, és amelyeknek folytán valamely esetben egy bizonyos norma alávetése sikertelen marad. Bizonyos szituatív feltételek – mint pl. kényszer, beszámítási képtelenség – a felelősség megállapítását kizárhatják.³⁹

Miként látható, a nézetek etika és jog kapcsolatáról nem egységesek. Hazánkban is vitatott a kettő kapcsolata. Így pl. *Hámori* szembeszáll *Szabó* Imre felfogásával. Noha egyrészt hangsúlyozza: a jog és erkölcs viszonyával kapcsolatban *Szabó* Imre helyesen mutat ugyan rá, hogy „az erkölcsnek nincsen önálló megjelenési alakja, az csak az emberi magatartásban nyilvánul meg”, másrészt azonban a szokásjognál sincs – kivételes esetektől (pl. *Tripartitum*) eltekintve –, az csak a megsértése esetén alkalmazott állami kényszerben jelenik meg. Az sem áll meg teljesen – hangoztatja *Hámori* –, hogy „összefüggés valójában az erkölcs egésze és a jog belső oldala között áll fenn; a jog belső oldalának lényege a meggyőződés, de az erkölcsnél ez az egész”. Vitatható az is, hogy „a társadalom a maga értékrendje szerint joggal védi a számára fontosabb értékeket, az erkölcsre hagyva a csekélyebb jelentőségűek védelmét – a jog alapjában más társadalmi viszony, mint az erkölcs”.⁴⁰

Mindazoknak, akik a jognak a moralitásra gyakorolt szerepét tagadják, *Aronson* gyakorlatias ellenpéldával tud szolgálni. Hangsúlyozza, hogy a történelmi jelentőségű bírósági határozat után sokan „humanitárius” okokból tiltakoztak az iskolák faji integrációja ellen. Azt jósolták, hogy katasztrofális összezapások törnek ki, ha a fajok keverednek az iskolákban. Azzal érveltek, hogy

³⁹ *Keckeisen*, W.: Die gesellschaftliche Definition abweichendes Verhalten. Juventa, München, 1974. 45–46. old.

⁴⁰ *Szabó*, I.: Jogelmélet. Budapest, 1977. 126–128. old. Idézi: *Hámori*, V.: i. m. 1984. 489. old.

a moralitást nem lehet legalitással szabályozni, vagyis arra ugyan kényszeríthetők az emberek, hogy egyazon iskolába járjanak, de arra nem, hogy szeressék és tiszteljék egymást. Ez az érv a jeles szociológus, *Sumner* megállapítását adta vissza, aki sok évvel ezelőtt azt mondta, hogy „a jog nem változtatja meg az erkölcsöt”.⁴¹

c) *Etika és jog különválasztása*

Vannak, akik az etika és a jog különválasztását határozottan követelik abból a megfontolásból kiindulva (ami igaz is), hogy a kető szabályozó mechanizmusa alapvetően különböző. *Raz* felteszi a kérdést: Nem kell minden jogi rendszernek valamilyen morális értéket tartalmaznia? Majd így folytatja: úgy vélem, hogy nem. A jogszabály alapvetően egy negatív érték. A jog elkerülhetetlenül nagy veszélyt teremt az önkényes hatalomnak. A jogszabály szándéka, hogy minimalizálja ezt a veszélyt magának a jogszabálynak a megalkotása által. Hasonlóképpen a jog lehet instabil, homályos, visszahúzó stb., és ez megszegi az emberek szabadságát és méltóságát. A jogszabály szándéka az is, hogy ezt a veszélyt előzze meg. Épp ezért a jogszabálynak két értelemben van negatív értéke: konformitása miatt nem tesz jó kivételket a rossz elkerülése érdekében, és az elkerült rossz olyan rossz, amelyet a jog maga okozott.

A konformitás a jogszabályhoz mint morális érték egyfajta ideál, amely kellene hogy legyen, azonban lehet, hogy a valóságban megbukik. A jogszabályhoz való konformitás alapvetően azt célozza, hogy védjen bizonyos célokat, amelyeket a jog elkerülendőnek tekint.⁴²

Geiger arra hívja fel a figyelmet, hogy a jognak számos olyan dolgot is szabályoznia kell, amelyről a morális megítélés a jogitól eltérő. Sőt vannak olyan jogi előírások is, amelyek kisebb vagy na-

⁴¹ *Aronson, E.: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1980. 204. old.*

⁴² *Raz, J.: The Authority of Law. Essays on Law and Morality. Clarendon Press, Oxford, 1979. 224. old.*

gyobb mértékben a morális felfogással ellentétesek. A pozitív jogi normák azonosak a hivatalos jogi morállal, amely az egyén ettől eltérő morális felfogását háttérbe szorítja.

Ez a megközelítés ellentétben van azzal a nézettel, amely szerint a jog a kényszer eszközeivel a morális minimumot fejezi ki. Bizonyos átalakítással ez azt is jelenti, hogy a jog olyan külső rendet reprezentál, amelyet mindenkinek követnie kell, azonban társadalompszichológiai megfontolásokból az emberek általános morális felfogását (az általános jogtudatot) csak a szükséges motivációs erővel lehet megalapozni.

Az egyes jogszabályok a moralitás tiszteletben tartásával tartalmukat megerősítik. Épp ezért a morálisan indifferens jogi normáknak a morális kötelezettségek területével kapcsolatot kell tartaniuk.⁴³

Úgy vélem, ehhez két észrevételt feltétlenül hozzá kell fűznöm. Az egyik: az iménti első állítás fordítottja is igaz, és erre okvetlenül oda kell figyelni mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás során. Amennyiben tehát a jogszabályok a moralitást nem tartják tiszteletben, ez utóbbit alkalmasak lehetnek meggyengíteni. A másik: az első látszatra morálisan közömbös szabályok sem kerülhetnek (vagy nem szabad hogy kerüljenek) szembe a morális elvekkel.

Épp ezért vitatható *Vecchio* álláspontja, ami szerint a jelenségek közötti kapcsolatok, amelyeket a természettudományok tárnak föl, nem alakíthatók át csupán úgynevezett technikai szabályokká; ám ez utóbbiak nem rendelkeznek semmiféle etikai vagy kötelező jelleggel; és erkölcsi vagy jogi értéket csak akkor nyerhetnek, ha egy saját szintjüket meghaladó erkölcsi vagy jogi meghatározás elemeivé lesznek.⁴⁴

E témakör végén érdemesnek látszik idézni *Lyons*-t, aki hangsúlyozza, hogy a jog belső szervezete a jogi ésszerűség elveit követi. A jogi eljárások hivatalos alkalmazást jelentenek, amelyek

⁴³ Geiger, T.: i. m. 1979. 173. old.

⁴⁴ *Vecchio*, G.: A természetjogról. In: *Varga*, Cs.: *Jog és filozófia*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 224. old.

csak csekély közvetlen kapcsolatot tartanak fenn azokkal az értékekkel, amelyeket mindenk felett szolgáltniok kell.

A jogi eljárás két alapvető elemet tartalmaz: a döntéseknek meg kell felelniök a hatályos jognak; valamint a döntések a lehetséges alternatívák eredményeképp kell megszülessenek. E két elem nem független egymástól, mivel az első lehet, hogy előrevetíti, közvetett módon determinálja a másodikat.

Az intézményi tervezés nem a rendes jogszolgáltatásnál kezdődik és végződik. A jog érvényessége hivatalosan szolgálhatja a szabályozás célját, azonban a jogkövetés ettől még nem valósul meg. Lehetnek olyan, a jogtól meglehetősen független morális tények, amelyek megmagyarázzák a jogtól való eltérést, és amelyeket figyelembe kell venni. Ezek az érvek alapozzák meg azt a nézetet, amely szerint ellenezni kell az olyan emberek megbüntetését, akiknek semmiféle alapjuk nem volt arra, hogy azt higgyék: őket megbüntethetik tettükért, általánosabban: a hivatal figyelembe veheti a közösség bizalmát abban a vonatkozásban, hogy hű akar lenni a joghoz.⁴⁵

d) *Etikai elvek és a jogalkotás*

Bodgál hívja fel a figyelmet arra, hogy az erkölcsnek vannak jog alatti kötelezései, amelyeken a társadalmi együttélés mindennapi követelményeit, a konvencionális szabályokat stb.-t kell érteni, és amelyeket, bár a társadalom elítélő (negatív) értékelése sújt, de nem igénylik jogi szankciók alkalmazását, főleg mert az – esetleg – több hátránnyal, mint haszonnal járna. Vannak azonban az erkölcsnek olyan jog feletti követelményei is, amelyek általánosság nem tehetők, így jogilag sem szankcionálhatók. Ide sorolhatók pl.: a közömbösség különféle esetei (aki az éhezőnek nem ad enni, közömbösen megy el az utcán nőt, gyermeket, gyengébbet ütlegelő mellett stb.). E második esetcsoportnál az erkölcs a jog előtt jár, annál magasabb követelményekkel lép fel; hozzátehető, hogy a

⁴⁵ Lyons, D.: i. m. 1984. 199–201. old.

büntetőjogban érvényesülést kereső tendencia: ezeknek a jog feletti erkölcsi követelményeknek is a büntetőjogi követelményekké alakítása.⁴⁶

Heller Agnes a jog korlátaira mutat rá, amikor azt írja, hogy amire nézve nincs jogi törvény, ott a természeti törvény normái a mérvadóak. Elvileg elképzelhetetlen egy olyan állam, melynek joga minden emberi cselekvés normáit felölelné.⁴⁷

Már egy évszázada *Jellinek* helyesen mutatott rá arra, hogy a jog nem más, mint etikai minimum. A szociáletika számára a jog egy adott társadalom normáinak minimuma, azaz olyan normák együttese, amely a társadalom változatlan működését biztosítja.⁴⁸

Steiger a húszas években arra hívja fel a figyelmet, hogy minden pozitív jogrendszer egy állandó és egy változó faktor termékének tekinthető. Az állandó faktort megtaláljuk az „örök erkölcsi törvényben”, a változó faktort a minden időben uralkodó normákat teremtő társadalmi osztályok osztályérdeke által diktált akaratban. Az erkölcs úgy viszonylik, avagy úgy kellene viszonyulnia a pozitív joghoz, mint a tiszta matematika az alkalmazott matematikához. A törvényhozó az erkölcsből meríti a tiszta jogelméletet, azaz a jog alapelveiről szóló tant, hogy alkalmazhassa a társadalmi mechanikára.⁴⁹

Számunkra nagyon fontos *Kósa* álláspontja, és annak indokolása. Eszerint a jogi követelmények túlnyomó része egyben erkölcsi követelményt is jelent – pontosabban: az uralkodó osztály erkölcsi követelményét. Az a tény, hogy ezeket az erkölcsi követelményeket jogi normák „rangjára” emelték, fokozza e követelmények általánosan elfogadott jellegét – és fordítva: ha egy jogi követelmény betartását a közvélemény normává is teszi – ez egyben az adott jogszabály általános betartásának és elfogadásának egyik nagyon lényeges tényezője lehet. Ez az adott normák általános

⁴⁶ *Bodgál, Z.*: i. m. 1963. 165–180. old.

⁴⁷ *Heller, A.*: Portrévázlatok az etika történetéből. Gondolat, 1976. 55. old.

⁴⁸ *Jellinek, G.*: i. m. 1878. 42–43. old.

⁴⁹ *Steiger, I.*: Az erkölcs mint a jog forrása. Miskolc, Magyar Jövő, 1926. 3., 11. old.

kötelezettségére vonatkozik, s ebben az értelemben erősíthetik egymást az erkölcs és a jog. Abban az értelemben erősítik egymást, hogy azok az erkölcsi szabályok, amelyek a jogszabályba foglalás által kitüntetett szerephez jutnak, ezáltal nem kapnak nagyobb erkölcsi értéktartalmat. Másfelől ugyanúgy a magatartásoknak az az értékskálája, amely a jogi szabályokban kifejeződik, szintén nem elsősorban erkölcsi alapon képződik, hanem a társadalmi érdekek, illetve az uralkodó osztály érdekeinek védelme írja elő e ranglista létrehozását. Ha jogi oldalról szükségesnek látszik egy-egy erkölcsi követelmény jogszabályként való megfogalmazása, ez nem azért van, mert az így kiemelt erkölcsi követelmény a legnagyobb erkölcsi értékkel bírna az összes többivel szemben, hanem azért, mert ennek betartása rendkívül erősen, illetve közvetlenül is összefügg az uralkodó osztály érdekeinek védelmével. Erkölcs és jog közül egyik sem rendelkezik primátussal a másik fölött. Ha számtalan vonatkozásban elő is fordul az erkölcs és a jog funkcióinak és konkrét tartalmának azonossága, összefonódása, ez semmi esetre sem jelenti azt, hogy a jog alapvető rendeltetése valamiféle erkölcsi nemesítés lenne, sem pedig azt, hogy az erkölcsnek lényegesebb feladata éppen a jogszabállyal kapcsolatban vetődne fel. Amíg a jogi relevancia a tényleges magatartásra terjed ki, az erkölcsi relevancia a tények és magatartások szándék-motívumaira is kiterjed. A marxista etika a cselekvés megítélésénél elsősorban az objektív következményt tartja fontosnak. A szándék sohasem hagyható figyelmen kívül, de általában másodlagos szerepet játszik az erkölcsi megítélésben. A következmény azonban csak mint előre látható és szükségszerű következmény rendelkezik ezzel a kiemelt szereppel.⁵⁰

Fontos az a felismerés is, melyet *Pound* közvetít számunkra. Hangsúlyozza, hogy amikor a jog szempontjából alkalmazható valamilyen morális elvet megtaláltunk, a felismerésnél nem állhatunk meg. Többet kell tennünk, mint hogy ezt egy jogi szabályba épít-

⁵⁰ *Kósa, E.*: Az erkölcs és a jog viszonyának néhány problémája. In.: *Csiky, O.*: Az erkölcs és a jog egyes kérdései. Kézirat. Magyar Jogász Szövetség 1968.

sük bele. Azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mennyire korrekt valamely erkölcsi elvet jogi eszközökkel kikényszeríteni? Sőt azt is, hogy mennyire lehet hatékonyan valamely erkölcsi normát jogi eszközökkel befolyásolni? Ennek során figyelembe kell vennünk, hogy a morálnak gondolatokkal és érzésekkel van dolga, míg a jognak csupán tettekkel. Amíg az erkölcs területén célunk az ember egyéni jellemzőinek tökéletesítése, addig a jog csak arra vállalkozhat, hogy az embereknek egymáshoz és az államhoz való kapcsolatait szabályozza. Úgy is fogalmazhatunk, hogy míg a morál azt nézi, hogy mi van a tettek mögött, addig a jog a tetteket vizsgálja és csak olyan mélységben, hogy ezek a tettek milyen mértékben veszélyeztetik a közbiztonságot vagy a közerkölcsöt. A jogalkotónak emlékeznie kell saját lehetőségeinek határaitra, és nem szabad azt képzelnie, hogy a jog segítségével képes lesz ideális társadalmi rendet megalkotni, ha túllép az általános morális elveken.⁵¹

Peschka Vilmos szerint a morál és a jog között az etikum a közvetítő különösség. Ha közelebbről szemügyre vesszük, azonnal kiderül, hogy a cselekedet belső mozzanatait a jogban kifejező és értékelő kategóriák tartalmukat tekintve nem is morálisak, hanem etikaiak, erkölcsiek. A cselekedet belső mozzanatait kifejező és reguláló morális kategóriák egyedisége és szubjektivitása ugyanis már az etikum szférájában átalakul: egyfelől különössé, másfelől a szubjektívnek és az objektívnek meghatározott egységévé válik.

Az erkölcsi (jogi) normák szerepe, valamint az egyéni szférából a társadalmiba áthelyeződés az eddig kizárólagos és tiszta morális kategóriákat egyfelől társadalmisítják, másfelől általánosítják. Így már az erkölcsi bűnösség, vétkeesség, gondosság mértéke sem az individuumban, hanem valamiféle társadalmi (család, csoport, réteg stb.) zsinórmértékében van. A morális kategóriák alárendelődnek az erkölcsi törvényeknek és így feloldódnak az etikumban. A vétkeesség, szándék, bűnösség mérlegelése során a morális kategóriáknak ez az etikumban átalakult, tartalmában külö-

⁵¹ *Pound, R.*: Law and morals. Oxford Univ. Press, 1926. 64-67. old.

nössé vált formája, alakja nyomul be a jogi szabályozásba, amikor a jog bizonyos vonatkozásokban a cselekedet belső mozzanatait is figyelembe venni és értékelni kívánja.⁵²

e) *Etika és a jogalkalmazás*

A következőkben a jogalkalmazás kifejezést tágan értelmezve mind az államigazgatási szervek, mind az egyének gyakorlatát értjük alatta.

Heller Ágnes vitatja azt a jogot, hogy az egyénnek adott esetben ne volna szabad eltérnie az írott jogtól. Hangsúlyozza: Az erkölcs azonosítása az affektusok kombinációival, az erkölcsi normák objektivitásának radikális tagadása, tehát az erkölcsi magatartás speciális mivoltának kiküszöbölése rendkívüli fontosságú *Hobbes* államelmélete szempontjából. Ha ugyanis elismerné az erkölcs objektivációs mozzanatait, s ezzel objektivitását, akkor nem tagadhatná a moralitás és a törvény ellentétének jogosságát sem. Akkor el kellene ismernie, hogy lehetséges erkölcsi bázison a mindenkori uralkodó törvénye ellenére cselekedni. Ha azonban a jó szubjektív, és mindenfajta erény csak affektuskombináció, akkor megszűnik az erkölcs „joga” arra, hogy saját követelményeit a törvény követelményeivel szembeszegezze. Akkor minden effajta morális protestáció eltérés az objektív jótól, melyet egyes-egyedül az állam törvénye konstituál.⁵³

Az előző megállapítást támasztja alá más oldalról *Hart* véleménye, amely szerint ha egy jog igazságos, az feltételezi a szigorú morális elvek tiszteletben tartását. Amennyiben valamely jog igazságtalan, ez a szigorú morális megfontolások elvetését jelenti. Ha egy jog bizonyos mértékig igazságtalan, a jogtól való eltérés igazságossá tehető, sőt az éppenséggel elvárható, mégpedig morális szempontból. *Hart* interpretációja szerint az igazságtalanság nem-

⁵² Idézi *Huszár, T.*: i. m. 1983. 360–361. old.

⁵³ *Heller, Á.*: i. m. 1976. 48. old.

csak a jogkövetés, hanem a helytelen alkalmazás útján is megvalósulhat.⁵⁴

Heller Ágnes szerint amennyiben az erkölcs és a jog konfliktusba kerül, az ember cselekvési lehetőségei a következők:

a) megengedett, de erkölcsileg negatív;

b) erkölcsös, de jogsértő;

c) nem megengedett és erkölcsileg is negatív.

Etikai szempontból megállapítható, hogy akik csak a jogot tartják szem előtt (a) eset] az emberiség aljához tartoznak. Amennyiben erkölcsi követeléseiket a jog határáig terjesztik ki, az erkölcs és a jog konfliktusba kerül. A jogsértés egyúttal erkölcsi sértés is lehet. A norma felbomlása akkor következik be, amikor a joggal már nem a morál, hanem a pusztán negatív közömbösség áll szemben.⁵⁵

Stammler rámutat arra, hogy csak két lehetőség adott: a) vagy ellentétbe kerül az erkölcs a joggal, és ebben az esetben a jog a külső együttélésre, az erkölcs viszont a belső emberre, jellemére, vágyakkal teli gondolataira vonatkozik. A belső életre vonatkozó tan azonban ekkor nem tartalmazhat útmutatást a külső együttéléshez szükséges helyes alkalmazkodásra; b) vagy „az erkölcsi” a joginak magasabb rendje lesz ama értelemben, hogy valamely meghatározott jogi akarat az elvi megalapozásra irányuló kérdésnek megfelelhethet.⁵⁶

Lyons az előbbiekre gyakorlati példával is szolgál. Képzeljük el – írja –, hogy egy büntetőeljárásban védekezem, és természetes, hogy ártatlanságomat akartam megalapozni. Azonban tartózkodom más feljelentésétől, mert az kárt okozna valaki olyannak, aki többet jelent számomra, mint az elítélés következményei. Amennyiben az eljárás racionalitását helyezük előtérbe, úgy magatartásom természetes, amennyiben viszont az eljárás korrektségét, úgy magatartásom elítélendő. Ebből is látható, hogy az eljárás racionalit-

⁵⁴ Lyons, D.: i. m. 1984. 80–81. old.

⁵⁵ Heller, Á.: A szándéktól a következményig. Magvető Kiadó. Budapest, 1970. 389–391. old.

⁵⁶ Stammler, R.: A helyes Jog. In: Varga, Cs.: i. m. 1981. 53–71. old.

tása és korrektsége eltér egymástól, és erkölcsileg is elkülöníthető.⁵⁷

Összegezés helyett idézzük ismét Lyons-t, aki szerint mivel a jog morálisan tévedhet, ezért mindig fennáll a konfliktus abban a tekintetben, hogy konkrét esetben mit követel a jog, és mit a morál. Ez azt jelenti, hogy a morálnak a konkrét döntésnél mindig szerepe van. Ha a jognak morális eleme van, úgy egy ilyen konfliktus morális dilemmát keletkeztet. Valamely magánszemély vagy egy hivatal magatartása igazságosnak tekinthető a jog szempontjából, azonban csak abban az esetben, ha a jogi alapon nyugvó kötelezettségek kívül esnek más morális kötelmeken. Épp ezért arra sincs garancia, hogy az egyén jog által előírt tette összhangban van saját értékrendjével.⁵⁸

III. Morál, jogi szabályozás és jogkövetés

Ebben a fejezetben az etika és a jogalkalmazás különféle összefüggéseiről lesz szó. A témakör három részben kerül összegezésre. Elsőként a jogi szabályozás és a közvélemény kapcsolatát tekintjük át. Ezután a jogkövetés indokairól szóló nézetek összegezésére kerül sor, s végül – mintegy átvezetésképp a következő fejezethez – a morál és a bírói döntés kapcsolatáról szóló szakirodalmi vélemények bemutatása következik.

1. A jogi szabályozás és a közvélemény

Geiger a témakör tárgyalása során hangsúlyozza, hogy a jog pozitivitása és annak érvényessége között különbséget kell tenni. A pozitív jog az érvényesülési igénnyel létrehozott jogszabályok összessége. Ezek valamely jogot alapozó és (vagy) jogérvényesítő akaratok kifejeződései.

⁵⁷ Lyons, D.: i. m. 1984. 205. old.

⁵⁸ Lyons, D.: i. m. 1984. 107–108. old.

Az alkotmányjog a tényleges hatalom gyakorlója jogot alapozó akaratának kifejeződése, ami azt jelenti, hogy ez a politikai-hatalmi konstellációban konkuráló akaratok erőmezeinek realizálható kompromisszuma. Az alkotmányjog alatti általános törvényalkotás azon jogalapozó akaratoknak a kifejeződése, amelyek a törvényalkotáshoz hatalommal rendelkező személyektől származnak.⁵⁹

Ugyancsak Geiger mutat rá arra, hogy az uralkodó állami erőszak a lakosság közötti eltérő felfogás ellenére egy adott dogmatikus morált mint „egyedül helyeset”, minden mást mint eretneket jelöl meg. A hivatalos moráldogmatika a jogrend nevében általánosan kötelező, az ettől eltérő magatartás pedig nemcsak morálisan hibás, hanem büntetendő cselekmény. Ennek szélsőséges példája jól tetten érhető volt például Salazar katolikus diktatúrájának felfogásában. A jogrend, a „helyes”, hivatalos morált mint jogilag helyeset realizálja. Hosszú távon ez csak úgy lehetséges, ha a morális szempontból egyet nem értők az elenyésző kisebbséghez tartoznak.⁶⁰

Merőben más nézőpontból közelíti meg a kérdést Lyons, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogi szabályok általában nem azért működnek, mert a társadalom figyelembe veszi őket. A jog tartalmazhat népszerűtlen előírásokat, a jogi státus az, ami nem vitatható. A jog létezését biztosító hatalmi determináció általában nem tartalmazza a közvélemény támogatásáról szóló tesztet.⁶¹

Az előbbi megállapítás sokban egybecseng Jellinek egy évszázaddal korábbi megjegyzésével. Ő arról kesereg, hogy milyen enyhén ítél meg a (gyakran irracionális) közkerölcs néhány, a közbiztonságot súlyosan sértő cselekményt, összehasonlítva a tulajdon elleni csekély súlyú bűncselekményekkel; milyen keserűen követeli akár a büntetőtörvényt a párviadal kigúnyolására és a reálinjúriák közé szorítására.⁶²

Az előbbi témakör kapcsolatban van a jogtudattal, annak min-

⁵⁹ Geiger, T.: i. m. 1979. 150–151. old.

⁶⁰ Geiger, T.: i. m. 1979. 172. old.

⁶¹ Lyons, D.: i. m. 1984. 52–53. old.

⁶² Jellinek, G.: i. m. 1878. 85. old.

denkori állapotával. A jól ismert összefüggéseket – amelyekkel hazánkban a közelmúltban is, jelenleg is kiterjedt kutatások folynak – ehelyütt csupán a választott témakörhöz kapcsolódóan *Hart* megállapításával egészítem ki. Ennek lényege: az öngyilkossági kísérlet dekriminalizálását követően 400 embert kérdeztek meg Anglia különböző részeiből egyrészt arra vonatkozóan, hogy erkölcsi szempontból mi a véleményük az abortuszról, a homoszexualitásról és az öngyilkossági kísérletről; másrészt arról, hogy véleményük szerint ezek a cselekmények jogellenesek-e vagy sem? 16%-uk vélekedett úgy, hogy ezek már nem jogellenes tettek, 90%-uk bizonytalan volt ebben. Azonban azok, akiknek tudomásuk volt a jogi változásról, éppoly nagy többségükben tartották az öngyilkosságot morálisan elítélendőnek, mint azok, akiknek a jogi megítélés megváltozásáról nem volt tudomásuk. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy nem volt összefüggés a morális attitűd és a jogtudat között. Ugyanez a törvényszerűség volt akkor is megfigyelhető, ha a fő nemi és vallási csoportokat egymástól elkülönítetten vizsgálták.⁶³

Épp ezért látszik helyénvalónak *Geiger* azon megállapítása, amely szerint jogpszichológiai szempontból értelmetlen közvetlenül szembeszállni olyan morális elképzelésekkel, amelyek valójában elterjedtek a lakosság körében. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a jogalkotónak az emberek morális elképzeléseit magában a jogban tekintetbe kellene vennie, vagy hogy a közvéleményi álláspont önálló normaképző kellene legyen, amelynek megsértését a jogalkotás során feltétlenül szankcióval kellene fenyegetni. A morál által emancipált jogrendszerben a jogalkotónak a morális elképzelésekre mint pszichikus reáltenyezőkre kell tekintettel lennie. A jogalkotó ezzel nem mint etikai, hanem mint etnikai tényezővel számol. Minél differenciáltabb egy társadalom, annál több morális eltérés jön számításba, és annál reménytelenebb lesz a jogalkotó számára, hogy a morális tudatot a jog szempontjából figyelembe vegye. Az általános morális zavar következtében csökken

⁶³ *Hart, H. L. A.: The Morality of the Criminal Law. Oxford University Press. London, 1969.*

a morális elképzelések ereje az általánosan elismert viselkedési szokások kialakításához. A jogalkotás ezért az erősen differenciált jelen társadalmunkban viszonylag szabad kezet kapott. Mivel a morális jogtudat mind egyéni, mind csoportszinten nagyon inhomogén, minden jogalkotásnak szükségszerűen számolnia kell azzal, hogy a morális elképzeléseket egyesek megszegik. Ily módon könnyebbé válik a jogi hatalomnak, hogy racionális szempontokat helyezzen előtérbe. Ennek bizonyítéka, hogy az írott jog fölébe kerekedik a szokásjognak. A joggyakorlat, amely a szokásjog egy fajtája, továbbra is gyümölcsöző jogforrás – azonban itt már nagyon racionális jogi folyamattal állunk szemben. Geiger rámutat arra a lényegi eltérésre is, hogy míg egyik részről a morális jogtudat bizonyos követelményeket, addig másik részről a pozitív jogtudat adott tényeket tartalmaz.⁶⁴

Úgy vélem, nem állok messze a lényegtől, ha – erősen leegyszerűsítve – úgy fogalmazok, hogy míg a jogi racionalitásnak a közérdek a „partnere”, a társadalom érdekét kell szolgálnia, addig a jogi moralitásnak a közvéleménnyel kell kapcsolatot keresnie, „szót értenie”.

Az előzőekből következik, hogy – mint Geiger írja – a jogtudatnak két fajtája van: a morális és a pozitív jogi értelemben vett. Az első metafizikai, a második pszichológiai. A morális jogtudatot, mint a jogot szem előtt tartó morális tudatot definiálhatjuk.⁶⁵

Földesi Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogszabályoknak korántsem kell közvetlenül befolyásolniuk a morált. Helyesen utal arra, hogy szerepük lehet az ellentétes erkölcsök között folyó harcban azoknak a jogszabályoknak és annak a joggyakorlatnak is, amely hatékony progresszív adózással és más eszközökkel, az ún. kiskapuk kiküszöbölésével csökkenti vagy akadályozza a spekulációt, a munkanélküli jövedelemszerzést.⁶⁶

Lyons azonban nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a ható-

⁶⁴ Geiger, T.: i. m. 1979. 198–200. old.

⁶⁵ Geiger, T.: i. m. 1979. 195. old.

⁶⁶ Földesi, T.: *Erkölcscről – mindenkinek*. Kozmosz könyvek, 1981. 286–287. old.

ságok morálisan kötelezve lehetnek arra, hogy a jogot akkor is eredeti tartalma szerint alkalmazzák, ha azt észlelik, hogy a jog hibákat tartalmaz.⁶⁷

Olykor előfordul – különösen olyan válságosabb időszakokban, amikor a hatalom nem érzi eléggé erősnek magát az előremutató döntések meghozatalára, ráadásul a demokratikus érdekütköztetési és -egyeztetési formációk sem megfelelően kialakultak –, hogy a közvélemény nyomására, ellenállására, fejletlenségére stb. hivatkozással nem hoznak meg fontos döntéseket, vagy kapkodó döntéseiket az említett körülményekkel indokolják. Épp ezért szükséges utalni Lyons megállapítására, amely szerint nem tagadható, hogy olykor súlyos kárt okoz a közvélemény. Pánikot idézhet elő, zendülésre ösztönözhet, híreket tarthat vissza, és korrekt megegyezéseket akadályozhat meg kétkedő, hanyag vagy éppenséggel névtelenségbe burkolódzó előítéleteivel, amelyek éppúgy lehetnek igazak, mint hamisak.⁶⁸

Arra is érdemes odafigyelni, hogy a közvélemény nem formálódik magától. Hogy kik, mely réteg képes a nagy többséget befolyásolni, abban megoszlanak a vélemények. Én mindenesetre *Angyal* Pál véleményét fogadom el. Szerinte – *Adam Smith*-re hivatkozva – van egy hangadó kisebbség, amely a közvéleményt irányítja. *Tönnies* az értelmiséget tartja ennek.⁶⁹

2. A jogkövetés indokai

Előjáróban *Geiger* álláspontja kívánczik e témakör élére. Eszerint amennyiben a tudat autonóm, nemcsak azt határozhatja meg, hogy mi a morális kötelességem tartalma, hanem az egymással konkuráló kötelességeim rangsorát is determinálhatja.

A moralitáson alapuló jogkövetés oldaláról két szempont figyelembe vétele jelentős. Feltételezhető, hogy az egyén a társadalmat

⁶⁷ Lyons, D.: i. m. 1984. 202. old.

⁶⁸ Lyons, D.: i. m. 1984. 192. old.

⁶⁹ Angyal, P.: *A közvélemény-büntetés*, Budapest, 1933. 22. old.

egy elképzelt ideális formájában morálisan jónak tekinti, és épp ezért érzi morális kötelességének, hogy a „rossz” jogrend ellen tiltakozzon. Azonban az is lehetséges, hogy az egyén az állam által megtestesített társadalom kereteit mint életformát értéktelennek tartja.⁷⁰

Lyons hívja fel a figyelmet arra, hogy a jognak megvan a maga belső erkölcsisége. Fuller elmélete szerint a jog belső moralitásának alapja a jog követhetősége. Előfeltétel, hogy az egyén korrekt figyelmeztetést kapjon. Ez adja meg a lehetőséget arra, hogy tudja: mi az elvárás, és e tudás fényében eldönthesse, hogy mit tegyen. Ennek a felfogásnak három sarkalatos pontja van. Először: bizonyos elvek implicite benne vannak a jogi koncepcióban. Másodszor: ezek az elvek moralitást alkotnak. Harmadszor: a jog terjedelme hiányos, ha ezeket az elveket megszegik. Ha a jog bizonyos mértékig követhetetlen, a jog nem tekinthető jognak.

Lyons Fuller álláspontját nem fogadja el. Szerinte ez a szemlélet hibásnak tűnik. A visszaható jogok, amelyek kriminális szankciókat alkalmaznak a cselekvővel szemben, lehetnek jogellenesek, de attól még jogi előírások maradnak. Azt az esetet kivéve, amikor egy rendszer szabályait általánosan követik, nem beszélhetünk működő jogi rendszerről. Amennyiben a jog követése parancs, alapvető elvárás, hogy a jog követhető legyen. Ez azonban nem bizonyítja, hogy valamely rendszeren belül minden egyes jog követhető.

Fuller véleménye szerint ha egy szignifikáns szinten valamely rendszer szabályai követhetetlenek, ez a rendszer képtelen a viselkedés szabályozására. Ebben az esetben nem beszélhetünk jogról.⁷¹

Lyons szerint a jogrendszer tisztelete nem következik automatikusan abból, hogy engedelmessé válik neki. A jognak ki kell vívnia azt, hogy becsüljék.⁷² Geiger úgy véli, hogy a morális motívum az egyetlen, amely a jogrendnek megbízható alapot adhat. Ugyanő

⁷⁰ Geiger, T.: i. m. 1979. 174. old.

⁷¹ Lyons, D.: i. m. 1984. 75–77. old.

⁷² Lyons, D.: i. m. 1984. 214. old.

idézi *Feuerbachot*, aki szerint az egyén kötelességének érzi a jogi előírások követését, mert a törvény bizonyos cselekményekhez szankciókat fűz, miáltal ezek számára „jogtalanoknak” vagy „erkölcsteleneknek” tűnnek. Ez pedig – a büntetés közvetlen kilátásba helyezésével – a morális elképzelésekre preventív hatást gyakorol. (A magam részéről e megállapításhoz csak annyit fűzök hozzá, hogy természetesen csak akkor igazi e hatás, ha valóban „jó” a jog, ha igaz ügyet szolgál és helyesen súlypontoz, rangsorol. Egyébként kiválóan alkalmas a torz morális [érték]rend előnyben részesítésére.)

Feuerbachéhoz hasonló nézetet vall *Haegerström*. Szerinte a polgár jogkövetése részint a büntetéstől való félelmen, részint szociális kényszerképzetten, nevezetesen az imperatív szuggeszción, különösen a társadalmi szokásokon alapul. Emellett a hiányos önbecsüléstől való félelem is szerepet játszik az engedelmesség motívumai között. *Olivecra* szerint viszont a törvény értelme nem az, hogy „így kell cselekedned ahhoz, hogy a büntetést elkerüld”, hanem egyszerűen csak ennyi: „így kell cselekedned”.⁷³

Ehelyütt érdemes idézni *Diderot-t*, aki a jogkövetés parancsát így foglalta össze: „A rossz törvények ellen harcolni akarunk. Azonban amíg érvényben vannak, követni akarjuk a legapróbb részleteiig.”⁷⁴

Lyons szerint a jognak való engedelmisség általános kötelezettsége morális felelősségünkből következik. Ez azt jelenti, hogy van egy olyan morális kötelezettségünk, hogy a jognak akkor is engedelmeskedni kell, ha az morálisan hiányos. A kötelezettségek lehetnek „erősebbek” vagy „gyengébbek”, mégpedig abból a szempontból, hogy bizonyos kötelességek a többiekénél magasabb rendűek. Azokat a kötelességeket, amelyeket soha nem szabad átlépünk: abszolútnak nevezünk. A hivatali kötelességeket ebben az értelemben csak ritkán nevezhetjük abszolútnak. Ha valaki morálisan nem érzi magát feljogosítva a jog megszegésére, akkor a jognak való engedelmissége abszolút, és soha nem hághatja azt át.

⁷³ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 176. old.

⁷⁴ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 174. old.

A jognak való általános engedelmisségi kötelezettség részben azt jelenti, hogy az egyén morálisan kötelezett minden olyan jognak való engedelmisségre, amelyet alkalmaz; részben azt jelenti, hogy mindenkinek van ilyen kötelezettsége, még akkor is, ha nem egy közülük e kötelezettséget nem veszi tekintetbe. A megfogalmazás azonban még ennél is többet jelenthet: a kötelezettség kivétel nélkül minden körülmények között fennáll. Ezt nevezhetjük a jognak való „automatikus” engedelmisségnek.

Képzelnék el, hogy valaki morálisan nincs feljogosítva a joggal való szembeszegülésre, azonban a jognak való engedelmisség nem abszolút, de nagyon általános. Ebben az esetben a kötelezettségek különböző fajtái konfliktust teremthetnek, és elképzelhető, hogy az egyén – mivel bizonyos tényezők a jog iránti engedetlenségre ösztönöznek – a jogkövetés során figyelmen kívül hagy mindenféle morális megfontolást. Ez pedig azért fordulhat elő, mert a jog morálisan hibás lehet. Még kézzelfoghatóbb eset az, amikor fennáll egy általános kötelezettség a jog követésére, ez azonban nem abszolút. Itt is érvényes az a megállapítás, hogy mindig van morális kötelezettség a jog követésére, azonban ez megengedheti, hogy bizonyos körülmények között morálisan fel legyünk jogosítva a jottól való eltérésre.

A probléma általánosítására, jobb megvilágítására a következő példa alkalmas lehet. Adott egy olyan jog, amely bizonyos osztályba tartozó emberek kizsákmányolását biztosítja, mégpedig olyan jog segítségével, amely támogatja az anyagi javak megszerzéséért folytatott lélekölő munkát. Nincs semmi okunk arra, hogy azt higgyük: akiket e rabszolgaság alól felszabadítottak, azonban még mindig ennek a jognak alapján ítélnék meg, előnyt élveznek e rendszerből. Ha ők a rendszer előnyeit nem élvezik, a korrektségről szóló érvelés a jog figyelmen kívül hagyását jelenti. És amennyiben velük szemben a jogot nem alkalmazzák, ez nem alapozza meg esetükben a jogkövetés kötelezettségét.

Amennyiben nincs automatikus kötelezettség a jogkövetésre, ez nem jelenti azt, hogy nincs valamiféle morális kötelezettség a jog követésére. Azt sem jelenti ez, hogy bárki is, amikor csak akarja, morális szempontból szabadon megsértheti a jogot. Fenn-

állhat a jogkövetés kötelezettsége akkor is, ha az morálisan hiányos.⁷⁵

Podgorecki szerint a jog iránti elvi attitűd azt jelenti, hogy a személy cselekvése mindenkor mércéjének a jogi előírásait tartja, az instrumentális attitűddel rendelkezők viszont mindenkor az adott helyzetben elérhető célhoz igazítják viselkedési normájukat.⁷⁶

Kaupen interpretációjából tudjuk,⁷⁷ hogy *Podgorecki* kutatásai szerint a lengyelek 45%-a értett egyet azzal, hogy a törvényeknek minden körülmények között engedelmességni kell, még akkor is, ha a törvényt helytelennek vélik. Hollandiában a megkérdezettek 47%-a, az NSZK-ban a megkérdezettek 67%-a volt a feltétlen engedelmesség híve. *Sajó* szerint a németek feltétlen jogtiszteletre megfelel az erőteljes jogi szocializációnak, amiben történelmi hagyományok is szerepet játszanak. Ez szoros kapcsolatban van az ún. deduktív racionalizmussal, amelynek ideológiája szerint amennyiben valaki a maga teljes egészében elfogad egy társadalmi ideológiát, köteles elfogadni annak minden, esetleg illogikus következményét is; a célokkal együtt adottnak az eszközöket.⁷⁸

Kutchynsky mutat rá a következőkre: a jogfilozófusok és a szociológusok általában megegyeznek abban, hogy annak indoka, amiért legtöbbször nem követnek el gyilkosságot vagy más komoly bűntettét, nem az, hogy ezeket a cselekedeteket a büntetőjog tiltja, hanem inkább az, hogy ezeket erkölcsileg elítélik. Ugyancsak általánosan elfogadott, hogy az erkölcs előzte meg a jogot, nem pedig fordítva. Komolyan vitatkoznak viszont arról, hogy vajon szükség van-e ezeknek a törvényeknek a létezésére és a büntetéssel való fenyegetésre az erkölcsi hozzáállás fenntartásához; elhal-e előbb-utóbb az erkölcsös viselkedés, ha a hivatalos törvények nem támogatják?

⁷⁵ *Lyons, D.*: i. m. 1984. 211–214. old.

⁷⁶ *Idézi Sajó, A.*: A jogkövetés és társadalmi magatartás. Budapest, 1980. 235. old.

⁷⁷ *Kaupen, W.*: Public opinion of the Law in a Democratic Society. In: Knowledge and Opinion about Law. London, 1973. 46. old.

⁷⁸ *Sajó, A.*: i. m. 1980. 235., 237. old.

Egészen más jellegű vita zajlott le az új törvényeket illetően. Míg a törvényhozók hagyományosan mintha magától értetődő fogadása automatikusan befolyásolja az állampolgárok releváns viselkedését, néhány jogfilozófus és szociológus legalábbis elméletben más állásponton volt. Azt állították, hogy bármely törvény, az új törvényeket is beleértve, csak annyiban volt „hatékony”, amennyiben megegyezett jogtudattal.

Ma valamennyi tudós egyetért abban, hogy a törvény valóban befolyásolhatja a magatartást – ahol túlságosan nyilvánvaló a tapasztalati bizonyíték, hogy ellentétes nézetet engedjen. Arra vonatkozóan azonban, hogy ezt a hatást hogyan érik el, a tudósok nézetei bizonyos mértékben eltérnek egymástól. Ezeknek a teóriáknak van egy közös vonásuk: valamifajta közvetítőt igényelnek a jog és a viselkedés között, amit jogtudatnak neveznek.⁷⁹

3. Morál és bírói döntés

Geiger szerint az erkölcsi meggyőződések változását nem csekély mértékben okozza a társadalom természetesen létezési és fejlődési okairól való ismeretünk terjedelme és fejlettsége. Ameddig azonban az erkölcsi meggyőződések változása nem tudatlanságon vagy tévedésen alapul, addig ez önmagában véve nem baj, hanem a legtöbb esetben a természetesen fejlődés törvényszerű következménye. Ha már most az uralkodó erkölcs a társadalmat fenntartó és fejlesztő érdekméchanizmusának mélyebb megismerése következtében ezzel adekvát, akkor oly jogot is létrehoz majd, amelyre büszke lehet és arra a kérdésre, hogy a bíró mely morált tekintse irányadónak, ha helyesen akarja a törvényben a hiányokat a szabad jog szerint kitölteni avagy a törvényt kétes esetekben alkalmazni, nyugodtan felelhetjük: nem az elmúltat, nem is az eljövendőt, hanem a jelenlegi morált.⁸⁰

⁷⁹ *Kutchinsky, B.*: „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: *Sajó*, 1979. 401–429. old.

⁸⁰ *Steiger, I.*: i. m. 1926. 25. old.

Keckeisen, a nyugatnémet labeling-elmélet egyik jeles képviselője mutat rá arra, hogy a cselekvési normák a kötelezettségek és a tilalmak formájában absztrakciók, kivonatok, amelyek a cselekvésben (szükségszerűen) realizálódó szituatív feltételekből absztrahálódnak, és amelyek értelmüket szükségszerűen lerövidítik, mivel – negatív módon formulázva – a lehetséges kivételek sorát nem engedik kifejezésre jutni. Valódi jelentőségtartalmukat tehát a kodifikált normák kizárólagos szemantikai elemzéséből nem, csupán alkalmazásuk elemzéséből lehet felismerni. Ennek két fő színtere van: 1. A társadalmi pártfogók számára szolgáló módszertani irányelvek (normák) elemzése. E normák pl. úgy, ahogy a tankönyvekben állanak, még nem ismerhetők fel abban a vonatkozásban, hogy miként realizálódnak a mindennapi tevékenységben. Azt kell tehát vizsgálni, hogy milyen összhang vagy szignifikáns eltérés van a leírt és a cselekvés folytán tekintetbe vett, azaz helyesnek tartott cselekvés között. Módszertani követelmény tehát, hogy a normákat társadalmi összefüggéseikben vizsgáljuk. 2. Az olyan megfigyelések, amelyek a bíróság előtt gyakoriak, és amelyek arra irányulnak, hogy megállapítsák: az egyének miként követik vagy szegik meg a normákat „egyértelműségük” ellenére, és e normaszegések esetén mikor állapítják meg a vétlenséget vagy a felelősség hiányát, amely általában a bűnösnek nyilvánított számára következtelenséget jelent.⁸¹

Lyons hívja fel a figyelmet arra, hogy a bírónak a bonyolult ügyeket kötelessége a morális elvek figyelembevételével eldönteni, mivel ez az egyetlen felelősségteljes út az ítélkezéshez. Bármiféle döntési hiba bírói tévedésnek minősül.⁸²

Pound a jogi sérelemrendezés, és általában az igazságszolgáltatás egyik legsarkalatosabb hiányosságára hívja fel a figyelmet. Eszerint számos érdek részben vagy egészben védelem nélkül marad, vagy azért, mert túlságosan szűk mezsgye mentén történhet meg az elhatárolás, vagy azért, mert a jogbiztonságot szem előtt tartva a jogsértés megfoghatatlan, pontosabban a jogsértés bizo-

⁸¹ *Keckeisen*, W.: i. m. 1974. 46–47. old.

⁸² *Lyons*, D.: i. m. 1984. 91. old.

nyithatatlan. Ilyen például a mások által előidézett idegbetegség, amellyel a bíróságok általában nem tudnak mit kezdeni, azonban a pszichológia és a pszichiátria fejlődésével egy idő után esetleg változhat a helyzet. Már ez is bizonyítja, hogy a jogtudomány nem veheti semmibe a morált.⁸³

Röviden foglalkoznunk kell a szokásjognak – teoretikusan – az európai kontinentális jogban elvileg érdektelen problémáival is. *Hart* hivatkozik arra, hogy az angol jog szerint bűncselekmény, ha valaki olyat mond vagy tesz, ami a bíróság szerint „mást erkölcsileg félrevezet”. Ez a sokat vitatott álláspont arra vezethető vissza, hogy a bíróságnak a közerkölcs védelmezőjének kell lennie.⁸⁴ Ennek alapja az, hogy a szokásjog nem meghatározott személyek akaratának kifejeződése, hanem azokon a szokásokon alapul, amelyeknek a jogi formába öltöztetett akarat normatív erőt kölcsönöz.⁸⁵

A szakirodalmi áttekintés összegezése, és a következtetések levonása előtt álljon itt még három, summázó jellegű megállapítás!

Pound mutat rá arra, hogy az erkölcs és a jog közötti kapcsolat különösen a következő területeken játszik fontos szerepet: Vannak esetek, amikor a jogi előírás nem alkalmazható, és a jogásznak a precedensek analógiájára támaszkodva kell álláspontját kialakítania. Megtörténhet, hogy a hivatalosan megalapozott jogi előírás olyan rossz, hogy a bírónak a számos értelmezési lehetőség közül etikai szempontok figyelembevételével kell álláspontját kialakítania. Az is előfordul a mindennapi gyakorlatban, hogy a jogi standard a konkrét esetben felülbírálatra szorul. Ez a probléma az angolszász jogrendszerben is jelentős, mivel a megítélés alapjául szolgáló jogesetek csak elvételezve tekinthetők teljesen hasonlóknak. Épp ezért minden olyan elmélet, amely tagadja az erkölcsnek a jogra gyakorolt befolyását, vagy a morál szerepét csekélynek, elhanyagolhatónak tartja, a joggyakorlat szempontjából nem tekinthető elméletnek.⁸⁶

⁸³ *Pound*, R.: i. m. 1926. 75. old.

⁸⁴ *Hart*, H. L. A.: i. m. 1969. 34. old.

⁸⁵ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 151. old.

⁸⁶ *Pound*, R.: i. m. 1926. 60–63. old.

Lyons hívja fel a figyelmet arra, hogy az utilitáriánizmus szűk értelemben az igazságosságnak nem adja meg a tiszta elméletét, sőt általában elveti a moralitásnak ezt az aspektusát. Néhányan közülük úgy vélik, hogy az igazságosság speciális erény, amely informálisan vagy a szokásoknak megfelelően szabályozza a döntéseket.⁸⁷

Ugyancsak Lyons mutat rá arra, hogy az igazságosságnak a javak elosztásbeli hagyományos megközelítése *Arisztotelésztől* származik, ő úgy foglalt állást, hogy a javakat az egyének között relativ igényeik függvényében kell elosztani. Ez a felfogás a társadalmi igazságossággal kapcsolatos több elmélet elegeye. Így például az egalitáriánusok azt vallják, hogy minden személynek azonos alapon van igénye a javakon belüli részesedésre. Ez az elmélet azonban adós marad a válasszal arra a kérdésre, hogy mely javak tartozzanak az elosztás tárgyainak körébe, és miként lehet meghatározni az elosztás tulajdonképpeni bázisát? A másik nézet vizsgálatakor viszont az kérdezhető meg, hogy az utilitáriánusok hogyan vannak előkészülve a jogok tiszteletben tartására, amikor ezeket megszeghetőknek tartják a közjólét tökéletesebb szolgálata érdekében?

Figyelembe kell venni azt is, hogy számos szociális pozíció birtokosa az elsődleges elosztás során a javakból aránytalanul nagy mértékben részesül anélkül, hogy bármiféle hasznos szociális funkciót látna el. Világosan látnunk kell, hogy rendszerünkben – hangsúlyozza Lyons – mind a munkanélküliek, mind az alacsonyan megfizetettek helyzete lényegesen rosszabb, mint lenne az egalitáriánus elvek megvalósulása esetén.

Az igazságosság bizonyos alapvető jogok és szabadság maximálását és egyenlő elosztását jelenti, mégpedig úgy, hogy a társadalom legkülönbözőbb szerepei mindenki számára nyitva álljanak.

Rawls igazságossági elmélete a következőkben összegezhető: Az igazságosság alapvető célja az, hogy a korlátlan egyenlőtlen-séget megszüntesse. Az egyenlőtlenység ugyanis alapvetően befolyásolja az egyén jövőjét. A társadalmi igazságosság mindenek-

⁸⁷ Lyons, D.: i. m. 1984. 127. old.

előtt azt igényli, hogy a társadalom struktúrája ne legyen összefonódva bármilyen önkényes egyenlőtlenséggel. Terjedelme kihat abban a vonatkozásban, hogy az embereknek milyen a jóléte, miként képesek egyéni érdekeiket képviselni és megvédeni.⁸⁸

IV. Erkölcs, jog és büntetés

Ebben a fejezetben foglalkozunk az erkölcsi és a jogi büntetés összekötő és elválasztó ismérveivel; a hatalom és a büntetés viszonyával; valamint a szankció morális és jogi kérdéseivel.

Angyal Pál szerint „etikai büntetés az a lelki szenvedéssel járó rosszalló értékítélet, mely a bűnösség következményeként a bűnösre hárulva, annak megbontott lelki egyensúlyát hivatott helyreállítani. Szociológiai büntetés pedig az a szintén rosszalló értékítélet következményeként alkalmazott külső rossz, amely a – többnyire súlyosabb – rendellenesség visszahatásaként áll be a rendellenesség megtorlásául és annak kiküszöbölése, illetve további rendellenességek megelőzése céljából. Az etikai büntetés feltétele tehát a bűnösség, a szociológiaié a súlyosabb rendellenesség.”⁸⁹

Amennyiben a szankciók morális vonzatait vizsgáljuk, *Mihajlouski* megállapítása idézhető. Szerinte a büntető szankciónak tulajdonképpen az a feladata, hogy erősítse a társadalmi erkölcsöt. A morális deliktummal kapcsolatos szankció egyetlen célja, hogy a morális delikvensre erkölcsi befolyást gyakoroljon annak erkölcsi megjavítása céljából olyan értelemben, hogy a jövőben betartsa az uralkodó erkölcsi-normatív rendszer normáját.

A morális deliktummal kapcsolatos szankciónak két fajtája van: egyrészt belső erkölcsi szankció, amely lelkiismeret-furdalásként kerül a felszínre, másrészt külső, társadalmi szankció, amely az erkölcstelen lépés társadalmi elítélésében vagy a társadalmi befolyás intézkedéseinek alkalmazásaként (bírószági intézkedések, munkahelyi, illetve társadalmi vagy szakmai becsület,

⁸⁸ Lyons, D.: i. m. 1984. 127–136. old.

⁸⁹ Angyal, P.: i. m. 1933. 59. old.

társadalmi politikai szervek intézkedései, ha a morális delikvens ezen szervezetek tagja, de akkor is, ha nem) nyilvánul meg. Az említett külső, társadalmi, erkölcsi szankciók nagyon relativ értelemben emlékeztethetnek két büntetőjogi szankcióra: a felfüggesztett ítéletre és a bírósági figyelmeztetésre. Azonban egyúttal különböznek is az említettekől abban, hogy miért alkalmazzák és ki alkalmazza azokat.⁹⁰

Az előbbieket kiegészíthetők *Huszár Tibor* azon megállapításával, ami szerint a jogi norma megsértése természetesen más jellegű következménnyel jár, mint az erkölcsi normáé; a szankciók rendszere és jellege eltérő.⁹¹

1. A közvélemény erkölcsi büntetése

E témakörrel nagy részletességgel foglalkozott *Angyal Pál*. Őt és fél évtizede kinyomtatott, máig érvényes gondolatainak idevonatkozó részleteit az alábbiakban foglalom össze.

A jogi szankció és a közvélemény kapcsolata a következőképpen alakulhat:

- A jog büntet – a közvélemény is büntet (ez a leggyakoribb).
- A jog büntet – a közvélemény közömbös (a jog a közigazgatásellenességgel szemben a rend védelme érdekében, vagy a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekre a társadalomban megkívánt gondosságra szorítás céljából büntet).
- A jog büntet – a közvélemény jutalmaz (párba, politikai bűncselekmények).
- A közvélemény büntet – a jog közömbös (nem cselekményt, hanem egyéniséget, egyéni tulajdonságot kísér a közvélemény rosszalló értékítélettel).
- A közvélemény büntet – a jog közömbös (nem a jogszabály, hanem annak könyörtelen alkalmazása kerül szembe a közvéleménnyel – pl. kilakoltatás).

⁹⁰ *Mihajlouski, A.*: i. m. 1984. 31–46. old.

⁹¹ *Huszár, T.*: i. m. 1983. 362. old.

- A jog közömbös - a közvélemény is közömbös.
- A jog közömbös - a közvélemény jutalmaz.
- A jog helyesel - a közvélemény közömbös.
- A jog helyesel - a közvélemény jutalmaz.⁹²

A közvélemény sújtó keze - hangsúlyozza Angyal - nemcsak a rosszallás alá eső cselekmény elkövetőjét éri, hanem ránehezedik az illető családjára, közeli hozzátartozóira, sőt mindazokra, kik vele szorosabb összeköttetést tartanak fenn. A felelősségre vonásnak ez a kollektív jellege a primitív néptörzsek körében egyenesen szabály. A közvélemény csak azoknak a cselekményeit, tulajdonosságait, s egyéniségét értékeli, s adott körülmények között rosszallja, akik annak a társadalmi körnek kollektív életében részt vesznek, valamiféle szerepet játszanak. Nem kell, hogy tagjai legyenek annak a társadalmi rétegnek, amely az értékelő munkát kifejtí.⁹³

Tapasztalati tény - hangsúlyozza Angyal -, hogy az egyes ember bizonyos cselekményeihez, nem ritkán bizonyos jellemvonásokat magán hordozó egyéniségéhez a közvélemény olyan következményeket fűz, amelyek rosszalló értékítéletet fejeznek ki, s abban, akit érnek, kellemetlen érzetet ébresztenek. E következményeket ennél fogva, mert tágabb értelemben vett büntetés fogalmi körébe vonhatóknak tűnnek fel: közvélemény-büntetésnek nevezük.⁹⁴

A közvélemény-büntetés előnyei:

- a) azonnali ítéletet követő nyomban végrehajtás;
- b) közösséget anyagi áldozat nem terheli;
- c) rosszalló következmények beláthatatlan sokasága (az állam csak néhányat alkalmaz);
- d) egyéniesítésre tág lehetőséget ad (az állam csak törekszik erre);
- e) a büntetés következése sokkal biztosabb;
- f) mert már a gyanú esetén is lesújt: erőteljesebben áll be a megelőzés szolgálatába, jobban szolgálja a társadalomvédelmet.

⁹² Angyal, P.: i. m. 1933. 76-79. old.

⁹³ Angyal, P.: i. m. 1933. 88-90. old.

⁹⁴ Angyal, P.: i. m. 1933. 58. old.

A közvélemény-büntetés hátrányai:

a) nincsenek írott normák, így a büntetés olyat sújthat, aki e normákról mit sem tud, továbbá a normák bizonytalanok és változók;

b) a büntetések határozatlanok és egymásra halmozódnak;

c) gyanúra alapoznak, ezért gyakori a tévedés, ártatlanok meghurcolása;

d) bár áldozatok árán, de kikerülhető;

e) impulzív, szenvedély, pillanatnyi harag hátráltatja a pártatlanságot;

f) rétegenként eltérő, sőt olykor kifejezetten ellentétes.

Az előnyök és a hátrányok összevetése a mérleget nyilvánvalóan nem a közvélemény-büntetés javára billenti. Ezért a cél: beállítani a jogszempontú büntetés mellé.⁹⁵

Angyal Pál úgy véli, hogy amíg az etikai büntetést lelki nyugalomnak helyreállítása céljából a bűnös kívánja, mert míg bűnössége kiegyenlítésre nem talál, egyensúlybontottan gyötrődik; addig a szociológiai büntetést a rend megóvása érdekében a közösség követeli. Mégpedig azért, mert amíg a súlyosabb rendellenességek nyomán keletkezett köznyugtalanság le nem csillapul s a megelőzés igényei kielégítésre nem találnak, addig a közösség létezése ingoványos talajra csúszik át.

A közvélemény-büntetések teljes körű felsorolása nem lehetséges. Szokásos és gyakori alakja: a figyelemre nem méltatás, a lenézést kifejező taglejtés, a találkozás célzatos elkerülése, a hátat fordítás, szóba nem állás, a köszönés mellőzése, illetve viszonzatlanul hagyása, a levélnek felbontatlanul visszaküldése, a feltűnően hűvösebb érintkezés, a látogató elutasítása, a viszonzó látogatás halogatása vagy éppen mellőzése, kilépés abból a társaságból, amelynek az illető a tagja, a kézszorítás célzatos megtagadása, a nyilvános helyen való találkozás elkerülése, becstelenítő, lealjasító vagy megszégyenítő kifejezés használata, általában ilyen cselekmény elkövetése, egyesületből való kirekesztés, mindennemű társadalmi érintkezés megszakítása, általános bojkott.

⁹⁵ *Angyal, P.: í. m. 1933. 102–107. old.*

E büntetések a következőképp osztályozhatók:

1. Aktív és passzív büntetések.

2. Megkülönböztethetők a szóval (élőszóban, írásba foglalva, sajtótermékben közzétéve), szavakat kifejező jelekkel (kép, rajz, ének stb.) és szóló cselekményekkel kifejezésre jutó közvélemény-büntetések.

3. Szemben alkalmazott és távollétében kifejezésre juttatott büntetések.

4. Súly szerint:

a) Becsületvesztéssel járó, mint legsúlyosabb; következménye az erkölcsi halál.

b) Becsület lefokozásával járó; következménye, hogy az egyént szociáletikai szempontból betegnek tekintik.

c) Becsületet csupán érintő; következménye, hogy a jelentéktelenség felé sodor.

d) Közvélemény-biztonsági intézkedések; a becsületet nem érintik, de a normálistól eltérő kisebb-értékűséget fejeznek ki védekezés (izoláció) útján. Ide tartozik a testi és szellemi fogyatékosok elkülönítése.

5. Formátlan (változatos, változó, kimeríthetetlen árnyalatkülönbség) és meghatározott alakban (lényegében nem változó formájú, mint a népszokások kicsiszolt jelenségei) fellépő közvélemény-büntetések.⁹⁶

Angyal Pál úgy véli, hogy az erkölcsi szabályok megvalósításának egyedüli biztosítéka az ember erkölcsi érzülete, a lelkiismeret, a tiszta meggyőződés, annak belátása, hogy az erkölcs a helyes cselekvés útját mutatja meg. A konvencionális szabályok külső, gyakran igen súlyos társadalmi hátránnyal, de sohasem fizikai kényszerrel fenyegetik és sújtják azt, aki engedetlen. A jogi szabályok jellemzője végül, hogy megsértésük esetére fizikai kényszer a kilátásba helyezett és rendszerint meg is valósított következmény. A társadalmi hátrányok olyan közvélemény-büntetések, amelyek beállíthatók volnának az erkölcsi és jogi szankciók mellé kisegítő kényszereszközként.⁹⁷

⁹⁶ Angyal, P.: i. m. 1933. 59–63. old.

⁹⁷ Angyal, P.: i. m. 1933. 9. old.

2. Hatalom és büntetés

*Stamm*ler szerint a jog mint egy tisztán formális, szubjektummentes állami akarat, csupán logikai konstrukció. A jogviselő állami akarat a jogi gondolkodás fikciója és e fikción kívül nélkülöz minden realitást. Az akarat személyes akarat szubjektum nélkül elképzelhetetlen.⁹⁸

Geiger a kérdéskör kapcsán azt emeli ki, hogy a jogi szabályok jogérvényessége hatáserejükben van. Ez nem csupán a jogot alapozó vagy jogérvényesítő akaraton nyugszik, hanem azon a hatalmon, amely mögötte áll. Ez a hatalom részben az egyének szociális interdependenciáján át közvetlenül, részben a kényszerrel fenyegetésen és a kényszeren át közvetetten hat.⁹⁹

Itt érdemes idézni *Király* Tibort, aki elsőként Engelsre hivatkozva rámutat arra, hogy minden eddigi elmélet, végső fokon a mindenkori gazdasági-társadalmi helyzet terméke.¹⁰⁰ Ezt követően felhívja a figyelmet arra, hogy ezek a megállapítások érvényesek a büntetőjogra is, amelynek kapcsolata az erkölcsi normarendszerrel ismert és elismert.¹⁰¹

Sajó András az erkölcsi és a jogi normarendszer logikájával kapcsolatban fejti ki itéletét, amikor a következőket írja: „Annyit mindenesetre minimálisan el kell várnunk egy igazolástól . . . , hogy az állításrendszerben a tételek, az állítások érvényesek legyenek. Érvényes pedig az az állítás, amelyik egy adott nyelvben az adott nyelv(rendszer) szabályai szerint levezethető, azaz amelyik következmény. Ezen túl pedig a többi – fentiek szerint érvényes – állítással is koherensnek kell lennie. Sokaknál a racionálisba belefér a morális, s . . . az általam olvasott, a büntetéshez való jogot „megalapozó” szerzők nem adtak igazán koherens magyarázatot.”¹⁰²

⁹⁸ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 117. old.

⁹⁹ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 151. old.

¹⁰⁰ *Engels*, F.: *Anti Dühring*, Budapest, 1979. 93–94. old.

¹⁰¹ *Király*, T.: i. m. 1981. 357–364. old.

¹⁰² *Sajó*, A.: *Jogfilozófiai megjegyzések az államnak a büntetőjogi büntetésre formált jogához*. Jogtudományi Közlöny 1985. 495–501. old.

H. L. A. *Hart* a hatalomnak a joggal való, morálisan elítélendő visszaélésének a veszélyére hívja fel a figyelmet, amikor hangsúlyozza: a jog hátránya az a rizikó, hogy a központilag szervezett hatalom a jogbiztonsághoz és a jog hatékonyságához, mint pozitívumhoz hasonlóan, éppoly jól fel tudja használni azok elnyomására, akik támogatását nem akarja, méghozzá oly módon, hogy ezek nem is képesek a rendszer primér köteleesség-előírásait követni.¹⁰³

Az előbbi témakörhöz kapcsolódik *Sajó* András aggálya, aki szerint a büntetés alapjához tartozik az a valóban centrális kérdés, hogy mit is lehet büntetni: vajon valóban joga van-e az államnak a közösség védelmére oly módon, hogy kizárólagos joggal állapítja meg, hogy mi veszélyes a társadalomra (rendjére), miközben mind kevesebb erkölcsi rossz és össztársadalmi kár mutatható ki egyes büntetetté minősített cselekmények kapcsán, vagy a büntetetté bélyegzés újabb társadalmi károkat okoz.¹⁰⁴

Az előbbi kérdéskörhöz kapcsolódik a kriminalizálás-dekriminalizálás problémaköre. Hogy mennyire nem morális, hanem racionális szempontok húzódnak meg e jelenségek hátterében, arról *Hart* tájékoztatása alapján kaphatunk bepillantást. Angliában a vérfertőzés 1908-ig nem volt büntethető. A változás az egyház szívós kampányára volt visszavezethető, mivel egy korábbi (1903) törvénytervezetet a Lordok Háza elutasított. 1961-ben megszűnt az öngyilkossági kísérlet bűncselekmény lenni. Ennek hátterében az áll, hogy az előző (1960-as) évben 460 személy közül mindössze 12-öt ítéltek 3–6 év közötti szabadságvesztésre. Az öngyilkosságot az angol jog évszázadok óta stigmatizálja. A nyilvántartásban évente 5000 sikeres és ugyanennyi kísérleti stádiumban megszáadt öngyilkosság szerepel. (Az utóbbi szám nyilvánvalóan sokkal nagyobb.) A régi jog szerint büntetendőnek tekintendő öngyilkossági kísérletek közül nagyon kevés volt olyan, amely veszélyt je-

¹⁰³ *Koller, P.: Recht-Moral-Gerechtigkeits. Juristische Blätter 106 (11/12) 1984. 286–301. old.*

¹⁰⁴ *Sajó, A.: i. m. 1985. 495–501. old.*

lentett másra, távolabbról a társadalomra. Nem sikerült adatot találni arra, hogy a büntetéssel fenyegetés az öngyilkosságra viszsztatartó erőt képes gyakorolni.¹⁰⁵

3. A szankció morális és jogi kérdései

Carrara szerint a büntetés fő célja a megzavart társadalmi rend, azaz a bűncselekmény által okozott erkölcsi kár helyreállítása. A bűncselekmény társadalmi jellege tilalmazottságának erkölcsi erejében van. A büntetőjog nem azért tilt bizonyos cselekményeket, mert azok ártanak egy vagy több személynek, hanem mivel megzavarják az állampolgárok lelkét azzal, hogy a jókban félelmet támasztanak, a gonoszokban pedig felkeltik az utánzási vágyat. Ennek megfelelően a büntetés társadalmi jellege is erkölcsi erejében található meg. Felfogása szerint a büntetés és a büntett közti arány ezek tárgyi, erkölcsi erejében keresendő. A büntetésnek csak akkora tárgyi, erkölcsi erővel kell bírnia, amennyi elég azon hatás lerombolására, melyet a bűncselekmény gyakorol a polgárokra.¹⁰⁶

A szankcionálásnak a moralitásra gyakorolt hatásáról eltérőek a vélemények. *Hart* szerint számos ország tapasztalata bizonyítja, hogy a jog hatástalanná válik, amennyiben a közerkölcsben nem jön létre érzékelhető változás. A moralitásnak büntetés általi kikényszerítése és a moralitás fenntartása nemcsak hogy nem azonos, hanem a gyakorlatban egymással ellentétes lehet. Ha a moralitás azt mondja, hogy „ne”, és a jog azt mondja, hogy „íme itt a büntetés”: nagy a veszély, hogy a moralitás, mint determináló erő háttérbe szorul azzal a jelszóval, hogy nincs jobb, mint a büntetés.¹⁰⁷ Ezzel részben szemben áll *Mill* felfogása, aki szerint a büntetésnek az erkölcsi háttér adja meg a hasznát, értelmét, súlyát.¹⁰⁸

¹⁰⁵ *Hart*, H. L. A.: i. m. 1969. 42–43. old.

¹⁰⁶ Idézi: *Horváth*, T.: A büntetési elméletek fejlődésének vázlata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 77–78. old.

¹⁰⁷ *Hart*, H. L. A.: i. m. 1969. 46. old.

¹⁰⁸ *Hart*, H. L. A.: i. m. 1969. 48–49. old.

Az előbbivel ellentétes *Geiger* álláspontja. Szerinte a büntetés nem morális intézkedés, hanem szociális megtorlás. A jogrend a külvilág dolgaiban bizonyos rendet akar teremteni és fenntartani. Ezt a rendet a tett megzavarja, mégpedig teljesen függetlenül a tettes motívumától. Különösen értelmetlen a politikai bűncselekmények enyhébb megítélése a tettes „belső meggyőződésére” vagy „idealista indítékaira” hivatkozva. Elsősorban ez nem praktikus, mert részben tudatos, részben tudattalan osztályjog előtt nyitja ki a kaput. Emberileg szinte elkerülhetetlen, hogy a bíró épp az ideális indítékokban hinni fog, ha maga a tettes politikai elképzeléseivel szimpatizál (függetlenül attól, hogy ezek a módszerek jogellenesek), még akkor is, ha a tettes politikai céljait elítéli. Másrészt viszont az ilyen álláspont politikailag és ezért jogilag nem következetes. Politikai bűncselekményekre meghatározott büntetéseknek az a feladata, hogy a társadalom és az állam fennálló állapotát védje. A fennálló rend megbuktatása céljából meg nem engedett eszközök felhasználását politikai és jogi szempontból nem lehet kevésbé veszélyesnek tekinteni, mert azt valaki „belső meggyőződésből”, vagy „idealista indítékból” követte el. Épp ezért a tennél a belső indítékok irrelevánsok.¹⁰⁹

Sajó András mutat rá arra, hogy a szovjet jogtudatban széles körben elterjedt nézet szerint a szovjet jog a személyiség kiteljesedését biztosítja. Ez a mai szovjet jogtudomány lehangsúlyosabb paradigmája. A jogi struktúrákban mindig megőrzi helyét az akarat – bármilyen illuzórikus is; nem sikerül kiküszöbölni a vétkeséget és a szándékot stb. Különösen Kant óta erős a vágy a jog „dezetizálására”, teljes különválasztására az etikai szférától.¹¹⁰

Lyons szerint a jogi szankciókat azért tartják igazságosnak, mert ezek a szükséges gyakorlat megalapozásához megadják a szükséges értelmet, és mert kikényszerítik a megkívánt szabályokat. A büntetés ennek megfelelően morális bűnösséget is jelenthet.

Vannak ugyanakkor olyan előírások is – állítja *Lyons* – (mint

¹⁰⁹ *Geiger*, T.: i. m. 1979. 191. old.

¹¹⁰ *Sajó*, A.: Kritikai értekezés a jogtudományról. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983. 177. old.

például a közlekedési szabályok), amelyekben morális elvek nem tükröződnek vissza. Semmiféle morális megfontolás nem játszik szerepet abban, hogy az útnak meghatározott oldalán kell haladnunk, vagy hogy a jelzőlámpa piros jelzése előtt meg kell állnunk. Épp ezért a morális bűnösség a jogi elítélésnél nem az egyetlen szempont.¹¹¹

Közel áll az előbbihez *Sajó* András felfogása, aki úgy véli, hogy a jog erkölcsi megalapozottságának és ebből eredő feltétlen helyeslésének hanyatlása a jog tartalmi változásával is összefügg, hiszen igen nagy mértékben megnövekedett a technikai jellegű szabályok aránya, amelyek megítélésénél az erkölcsi elem jelenléte legálábbis kétértelmű.¹¹²

Mindkét előbb ismertetett nézettel szemben ehelyütt fontosnak tartom rögzíteni, hogy a szoros értelemben vett technikai szabályok csak első látásra mentesek az etikai vonatoktól. Amennyiben ugyanis nem pusztán a szabályokat, hanem azok célját, értelmét vizsgáljuk: az etikai töltés aligha tagadható. Lyons iménti példájánál maradva, igaz ugyan, hogy a tilos jelzésbe behajtás tilalma közvetlenül semmiféle erkölcsi érték védelmét nem szolgálja. Azonban – miként a technikai szabályok csaknem mindegyike, úgy ez is – közvetve az emberi élet, a dologi javak, valamely életterület normális működésének védelmére hivatott. Ebben a megközelítésben már feltétlenül kapcsolatot jelez az etika területével, hiszen a legfontosabb értékek biztosítását szolgálja.

A moralitás és a jog egy másik kényes kérdését érinti *Denis Szabo*, amikor így ír: Ha a büntetőjogi felelősséget egyéni morális felelősségként határozza meg a törvény, lehet-e csodálkozni azon, hogy a bíróságok kevés jelentőséget tulajdonítanak a személyiségi adatoknak és a szociológiai tényeknek a vádlott magatartásának megítélésében? Ha pedig a börtön egyidejűleg a büntetés és a „rehabilitáció” céljait szolgálja, nincs semmi meglepő abban, hogy nem részesíti előnyben a reszocializációt a büntetéssel szemben.¹¹³

¹¹¹ Lyons, D.: i. m. 1984. 153–154. old.

¹¹² Sajó, A.: Jogkövetés és társadalmi magatartás. Budapest, 1980. 244. old.

¹¹³ Szabo, D.: Kriminológia és kriminálpolitika. Gondolat. 1981. 209. old.

Az előbbi megállapítás azért is lényeges, mert már *Kelsen* is kétségesnek tartja, hogy vajon az emberek jogszerű viselkedése a szankcióval való fenyegetés félelmének a következménye-e. Az emberi magatartás indokairól szóló ismeretek birtokában úgy vélekedhetünk, hogy az erkölcsi vagy vallási indokok például jelentősek, és talán hatékonyabbak is, mint a jogi szankciótól való félelem.¹¹⁴

Jareborg mindebből az alábbi következtetésre jut. Feltételezve, hogy a büntetőjogi rendszer szükséges az emberi élet tolerálható feltételei számára; feltételezve, hogy a szükségtelen áldozat erkölcstelen; és feltételezve, hogy a büntetőjogi rendszernek nem szabad erkölcstelen módon működnie, a rendszer ésszerű hatékonysága érdekében 1. korlátozni kell a büntetőjogi rendszer működését, hogy ne legyen képes káros döntésre; 2. adni kell a bűnelkövetőnek „még egyszer lehetőséget”, mielőtt bűnözőnek nyilvánítanak, ezért első ízben felfüggesztett vagy határozott tartamú büntetést kell kiszabni; 3. csökkenteni kell a büntetés súlyosságát.¹¹⁵

Éppen ezért – miként arra már *Angyal* Pál rámutatott – a „ne bis in idem” elve szenved sérelmet, amikor olyan cselekményért, amelyért a közvélemény a tettest már úgyszólván kivégezte (például korábban már elvesztette állását, vagyonát, becsületét), a bíróság újból, akár enyhe, akár súlyos büntetéssel sújtja.¹¹⁶

Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy – miként erre *Denis Szabo* rámutat – az igazságszolgáltatási reformok rendszerint megfélemedeznek az áldozatról, illetve a sértettéről. A már eddig megvalósított félénk előrelépések mellett nem kellene-e határozottabb intézkedésekről gondoskodni, amelyek a büntetés morális elégtétele helyett, közvetlen kapcsolatot létesítenek tettes és áldozat között, és tényleges károk megtérítését írják elő? Például dolgoztatnák a garázda sofőröket az elsősegélynyújtásban, a szélhámo-

¹¹⁴ *Kelsen*, H.: Mi az igazságosság? In: *Varga*, i. m. 1981. 269–285. old.

¹¹⁵ *Jareborg*, N.: *Punishment and Responsibility*. Faculty of Law, Uppsala Univ. Sweden, 1973. 25. old. (Kézirat)

¹¹⁶ *Angyal*, P.: i. m. 1933. 108. old.

sokat a szütséget látó anyák javára, az iszákosokat a detoxikáló állomásokon. Ezek mind olyan elképzelések, amiken nem árt gondolkodni, mert gyakorlati hasznuk kézenfekvő. (Mert például így kompenzálhatja a társadalomnak okozott veszteséget azon az alapon, hogy a társadalommal szembeni károkozásért való felelősség a bűnösségtől részben függetlenül objektív lehet – I. F. megjegyzése.) Hasonlóképpen elképzelhetőnek tartjuk egy sor olyan bűncselekmény kiiktatását a büntetőkódexekből, amelyek csak a társadalom egy részének erkölcsi érzékét sértik, és gyakorlatilag nem okoznak kárt csak annak, aki elköveti őket. Ilyen például a tiltott szerencsejáték, a megegyezéssel elkövetett szexuális bűncselekmény felnőttek között, a pornográfia stb., szóval valamennyi olyan büntett, amelynek nincs károsultja vagy sértettje. Ilyen esetekben be lehetne vezetni adminisztratív, egészségügyi vagy egyéb rendszabályokat a hagyományosan alkalmazott büntetések helyett.¹¹⁷

Összegezés helyett ide kívánczik *Staud* több mint hét évtizeddel ezelőtt papírra vetett kérdése és a rá adott válasz. Ez pedig a következő.

Mely cselekmények legyenek büntetendők? Mindeddig e kérdésre a változó körülmények a jogalkotónak változó feleletet sugalmaztak. Minden idők törvényhozásai tanúságot tesznek arról, hogy e részben is az emberi értékelés az eltérések hosszú folyamán ment keresztül, és ha korunk jeleinek felismerésében nem tévedünk, azt kell hinnünk, hogy legalább a belátható jövőben az erkölcsi, a politikai, a gazdasági viszonyok alakulásai szintén a mostaniaktól részben különböző javakat fognak a közömbösség színvonala fölé oly magasan emelni, hogy azokra büntetőjog rávesse a „noli tangere” jelzését. A büntetőjognak pedig ugyancsak helyesen kell felismernie a javak értékét, hogy tilalmát akként fogadják, mint a jog és nem az önkény szavát.¹¹⁸

¹¹⁷ Szabo, D.: i. m. 1981. 193–194. old.

¹¹⁸ Staud, M.: i. m. 1914. 18. old.